

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

Milan Kundera v polemikách

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Lukáš Houdek

Učitelství pro SŠ; Učitelství českého jazyka pro SŠ a Učitelství psychologie pro SŠ

Vedoucí práce: PaedDr. Jiří Staněk, CSc.

Plzeň, 2016

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

Plzeň, 28. června 2016

.....

vlastnoruční podpis

Poděkování

Tímto bych rád poděkoval PaedDr. Jiřímu Staňkovi, CSc. za odborné vedení, za ochotný, vstřícný a profesionální přístup a za odborné rady, které mi poskytoval při konzultačních hodinách.

Obsah

1	Úvod.....	6
2	Východiska.....	8
3	O sporech dědických.....	9
3.1	Básnická epika.....	10
3.2	Původnost.....	12
3.3	Vývoj umění.....	13
4	Eseje.....	18
4.1	Umění románu.....	18
4.2	Český úděl.....	20
4.2.1	Havlova reakce.....	23
4.3	Zneuznávané dědictví Cervantesovo.....	25
4.4	O hudbě a románu, Můj Janáček.....	26
4.5	Nechovejte se tu jako doma, příteli.....	27
4.6	Kastrující stín svatého Garty.....	30
4.7	Slova, pojmy, situace.....	32
5	Pojem střední Evropa.....	34
5.1	Koncepce střední Evropy.....	34
5.2	Slovenské koncepce.....	36
5.3	Česká koncepce.....	37
5.4	Polské koncepce.....	38
5.5	Německé koncepce.....	39
5.6	Ruské koncepce.....	41
5.7	Západ.....	42
6	Únos Západu.....	44
6.1	Pro koho zemřeme?.....	44
6.2	Od Štětínu po Terst.....	45
6.3	Rusko.....	46

6.4	Tendence v literatuře.....	48
6.5	Panslavismus, nebo svoboda?	51
6.6	Hranice	54
6.7	Židé a střední Evropa	54
6.8	Závěrečné myšlenky.....	55
7	Středoevropan Milan Kundera	56
8	Závěr	58
9	Resumé.....	60
10	Seznam použitých zdrojů	61

1 Úvod

Milan Kundera patří k nejvýznačnějším představitelům současné literatury. Vzhledem k tomu, že jsem jeho tvorbu rozebíral již ve své bakalářské práci, rozhodl jsem pokračovat. Předchozí etapa měla za úkol zhodnotit básně a divadelní hry; nyní se posuneme v proudu času o něco dopředu a budeme se zabývat polemikami.

Tato práce si klade za cíl přiblížit tvorbu nepříliš známou pro českého čtenáře. Z této podstaty je pochopitelně rozsah diplomové práce velice malý a v řadě ohledů pouze povrchově představuje něco, co pod sebou skrývá ohromný potenciál. Ten je doposud v našem prostředí nevyužit, a proto je naším úkolem se alespoň částečně do vesměs evropských témat vnořit.

První kapitola nabídne rozbor statě O sporech dědických. Důvod, proč je zařazena hned na začátek, není jen chronologický, ale také ten, že prostřednictvím toho můžeme určit orientační bod, z něhož následně vycházíme. Literatura, ale vlastně kultura v širším slova smyslu, krystalizuje na určitém místě v určitém čase. Je ovlivněna individuálními dispozicemi, jimiž každý z nás disponuje, jako prostředím, v němž vyrůstá. Spory dědické tedy přinášejí rámeček, jak se ve vývoji literatury a jejím vzájemném ovlivňování orientovat.

Následně provedeme analýzu všech významných esejů, polemik atd. Seznámíme se s Českým údělem (také s reakcí Václava Havla), s texty jako O hudbě a románu, Můj Janáček, Nechovte se tu jako doma, Kastrující stín svatého Garty, Slova, pojmy, situace a Umění románu. Právě posledně zmiňovaná polemika bude představena jako první, protože chceme-li porozumět „kunderovské“ literatuře, je vhodné si uvědomit, jak se vyvíjí náhled na různé literární formy, od využití lyriky v próze po změny fabulačního umění. Následně tyto principy zapojíme do kulturně-historického prostředí a vysvětlíme rozdíl mezi malým a velkým národem a důsledek tohoto dělení pro osud jednotlivých států, včetně toho našeho. Vzhledem k tomu, že se zmiňované úvahy staly příčinou rozepří mezi Milanem Kunderou a Václavem Havlem, dá práce prostor i této „protipolemice“. Předem upozorňuji, že si ale neklademe za cíl Havlův text přespříliš zapojovat, což dotyčná kapitola vysvětlí podrobněji. Další eseje se nesou v duchu dílčích témat, například odkazu Franze Kafky.

Když tyto aspekty propojíme, vznikne nám zajímavý (středo)evropský souhrn. Úkol posledních dvou kapitol spočívá v rozboru existence střední Evropy, jejím postavení v Evropě samotné; ne z hlediska geografického, ale z pohledu historických, politických a kulturních změn, které se na našem světadílu odehrávaly. Kundera jako emigrant tvoří výraznou složku této problematiky a obohacuje ji o vlastní životní zkušenosti. Jako výrazný předěl využijeme rok 1945, kdy se řada středoevropských národů (Češi, Slováci, Maďaři, Poláci atd.) nepřírozeně ocitla na východní části Evropy, v prostředí pro ně netypickém. Úkolem proto bude reflektovat reakci Západu, kterou Kundera shrnul do eseje Únos Západu. Nejedná se ovšem o kapitolu učebnic historie, protože současné krize, jimiž si Evropané musejí nyní procházet (od konfliktu na Ukrajině přes migrační krizi po odchod Spojeného království z Evropské unie), nejsou ničím jiným než pokračováním tendencí, jak je Kundera v době studené války odhalil.

Závěrem představíme různé koncepce pojmu střední Evropa, historické i současné, a pokusíme se alespoň stručně navrhnout, kudy by se Evropa měla ubírat, aby se nesla v duchu svých základních hodnot; tedy tak, jak Kundera tento koncept chápe.

2 Východiska

Rozebírat tvorbu kteréhokoliv autora nelze zprostředka, a proto si dovolím velice stručně připomenout závěry, k nimž jsem dospěl před dvěma lety ve své bakalářské práci pojmenované Poezie a dramata Milana Kundery.

V první fázi jsem se zaměřil na fenomén Kundera. Pro pochopení je totiž nutné seznámit se pojmy jako například imagologie. Tímto označením vytváříme předpoklad pro odhalení všech záměrně i nezáměrně zkrácených informací, jak jsou nám nejenom masmédií předkládány. Jde o důležitý aspekt literární činnosti, velmi nosný pro tuto diplomovou práci, protože není možné obsáhnout tak široké pole diskuzí, esejů a polemik, pokud bychom si neuvědomili, že svět kolem nás má tendenci neustále klamat. Rozlišení mezi pravdou, milosrdnou lží a opovržením, mezi konformitou, zdravým kritickým myšlením a paranoiou tvoří podstatné východisko pro následující analýzy a zároveň je jistým průsečíkem mezi mou bakalářskou a diplomovou prací.

Druhá kapitola se týkala poezie. Každý literát dle Kundery začíná svou tvorbu v básnictví, z níž později přechází k odlišným formám. Kunderova poezie, nepočítáme-li skutečně prvotní studentské verše, započala v 50. letech sbírkou *Člověk, zahrada širá*. Tento text není běžně dostupný, proto bakalářská práce musela čerpat z opisů soukromé sbírky, což ale podtrhlo důležitost rozboru. Jako výrazný mezník se totiž rýsuje údajný komunistický podtext tehdejší tvorby (včetně například další sbírky – *Poslední máj* pojednávající o osudu Julia Fučíka). V mnoha ohledech se ukázalo, že tyto teze se nezakládají na pravdě, skutečnost je mnohem složitější než celou generaci básníků takto lehce odsoudit.

Závěrečná etapa se věnovala dramatům. V souladu s předchozími řádky jsme se tedy oprostili od poezie. Konkrétně se téma týká tří divadelních her – *Majitelé klíčů*, *Jakub a jeho pán* – *Pocta Denisi Diderotovi*, *Ptákovina*. Každá z nich přinesla něco jiného, odlišný pohled na člověka, který se ale při zpětném pohledu jeví v této mnohosti uceleně.

Protože úkolem bakalářské práce bylo podat přehled o počátcích tvorby Milana Kundery, zde se zastavila. A proto zde diplomová práce bude pokračovat, konkrétně analýzou polemik.

3 O sporech dědických

První esej, kterou se budeme zabývat, leží na počátku zkoumaného období. Není v tom obsažena jen přirozená chronologická myšlenka, ale zásadní konstrukt, z něhož pozdější tvorba vychází a do něhož vtéká tvorba minulá.

Zajímavé je reflektovat už samotný fakt, kde tuto esej najdeme. Není totiž dostupná v knihovnách běžného rázu, ani vědeckých či studijních periodikách. Chce-li se s ní čtenář seznámit, musí požádat Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR v Praze, aby mu k nahlédnutí připravil vydání svazku *Nový život* z roku 1955¹. Ani zde však veškeré problémy nekončí, jelikož hledaný text není dle obsahu přítomen tam, kde přítomen být má. Sedmnáctistránkové dílo je vloženo zcela vzadu, a to okopírováno, nikoliv jako součást původního (šest desetiletí starého) výtisku. Při bližším zkoumání, proč tomu tak je, mi bylo zaměstnankyní Ústavu pro českou literaturu sděleno, že esej byla po Kunderově emigraci v polovině 70. let vytrhnuta za účelem zničení. Naštěstí jeden z tehdejších pracovníků měl natolik uměleckého cítění, že příkaz sice formálně vykonal, ale originál si okopíroval, aby mohl být později zpětně vložen. Takový okamžik nastal po roce 1989 a budme rádi, že k němu skutečně došlo, protože bez něj bychom přišli o důležitou součást mozaiky literatury 50. let 20. století. Ne ani tak z pohledu vytváření nového díla, avšak teoretizování o probíhajících tendencích, jež i po letech nabízejí cenné zamyšlení.

Právě onen akt „agrese“ ve formě vytrhnutí spisu zakázaného autora znamená cosi symbolického. Styl myšlení, jenž se sice v plné síle dostal na povrch po srpnu 1968, ale který je přítomen stále a v české mentalitě čeká na probuzení. K tomu se spíše dostaneme v kapitolách o konceptu *střední Evropy*.

Nyní zpět k eseji *O sporech dědických*. Než rozvedu konkrétní Kunderovy úvahy, nemohu si nevšimnout jazykového vyjadřování vyznačujícího se (minimálně z dnešního pohledu) až knižními výrazy. Není tím ovšem myšleno, že bychom četli zastaralý text, jenž by ležel izolován kdesi v zajetí předešlých staletí. Čteme propracovanou větnou skladbu protkanou intelektuálním lexikem. Snad zejména s odstupem času termíny typu *nervosita*, *poesie*, *prakse*, *analysa* vyvolávají dojem kontinuity – tolik důležitého pojmu právě pro tuto esej. Bez povšimnutí by neměla zůstat ani slovní zásoba jako *essay*, kdy reflektujeme teprve pozvolný přerod přijmutí dnešního tvaru esej z anglického jazyka,

¹ KUNDERA, Milan. *O sporech dědických*. *Nový život* VII, 1955, č. 12, str. 1290-1306.

a tak jej vidíme sice v anglickém originálu, ale s českými koncovkami². Zkratky *např.* nebo *tzn.* ještě vidíme v původní podobě *t.zn.* a *např.* Uvedená fakta dokazují, jak Kundera dokázal využít dobový jazyk, a proto prokazují důležitost eseje v této epoše literatury.

O jakém dědictví Kundera mluví? Nejedná se přece o žádný válečný konflikt na pozadí dědictví mocných panovnických rodů. Nejde ani o rodinné finance přijímající přímé i nepřímé úspory svých předků. Co tedy lze ještě zdědit?

Všichni, aniž bychom si to možná uvědomovali, dědíme mnohem více, než si v dennodenních strastech uvědomujeme. Jde o tradice, kulturní prostředí a zakotvení v určitém místě daného času vůbec. Jako středobod Kundera volí realismus a od něj porovnává ostatní směry a tendence vyznačující se odklonem od tohoto schématu, nebo naopak jeho přímočaré využití. Ke sporům musí dojít automaticky při rozboru děl Rimbauda, Picassa, Prousta, Březiny, Halase, dokonce Nezvala. Právě poslední zmiňovaný získává značný prostor, když hned v úvodu je rozvedeno jeho vyznání Guillaumu Apollinairovi, za což jej sepsula dobová kritika. „Nepochopení“ Nezvalova poselství vyplývá z dědických sporů, kterými se Kundera zabývá. Vytýká jim, že se doposud vedly příliš akademicky, což způsobilo odtržení od nejhlavnějšího jádra – vlastní poezie.

3.1 Básnická epika

Podstata dědictví vyvěrá z toho, jak básníci vnímají své okolí. Střetávají se dva zásadní vlivy, a to popis niterního světa oproti snaze propojit poezii s vnímáním prostoru okolního.

„Dokud vyslovuje básník jenom to málo svých subjektivních pocitů, nemůže se jím ještě nazývat, ale jakmile si umí osvojit a vyslovit svět, je básníkem. A pak je nevyčerpatelným a může být stále nový.“

J. P. Eckermann³

Proto Kundera podrobuje kritice i ty, kteří mají kritiku vytvářet, jelikož nejsou schopni takový cit vyjádřit a personifikovat. Zejména kritikové románů dle něj neumějí analyzovat uměleckou podstatu, ani se u nich nerozvinul potřebný rozlišovací instinkt na základě zkušeností staletého vývoje této literární formy.

² *O sporech dědických, pozn. 1, str. 1298.*

³ *O sporech dědických, pozn. 1, str. 1291.*

Od konfliktu mezi niterností a objektivností se dostáváme ke sporu mezi lyrikou a epikou. Je častá chyba studentů, když si pletou literární druh a výrazovou formu, resp. když minimálně dávají rovnítko mezi epiku a prózu, lyriku a poezii. Tuto interferenci lze částečně pochopit, dokonce ji Kundera připouští, když tvrdí, že jeho doba přinese rozvoj nových epických forem, přestože „se pojem poezie zužoval a ztotožňoval téměř výlučně s pojmem lyrika“.⁴ Epika se v poezii nutně objevuje, protože snaha zmocnit se popsání okolního světa jde ruku v ruce s rozvojem fabule, a proto se přítomnosti epiky v poezii není možné divit. S ohledem na *spory dědické* si Kundera všímá, že česká tradice epiky je poněkud narušena. V poválečném období totiž vznikla básnická díla vysoké umělecké úrovně, pro něž bylo typické, že nebyla epická. *Jobova noc*, *Český sen* či *Panychida* bezesporu patří do učebnic literatury, rozvoj epiky v poezii přesto příliš dokládat nemohou.

Na lyriku a epiku nahlížejme v jisté provázanosti. Epická poezie totiž neznamená, že bezduše zveršujeme příběh, protože tím jen mechanicky převádíme prózu na poezii. Epická poezie je zajímavá cesta každopádně jen tehdy, když využije možnosti nastrádané posledními generacemi prostřednictvím lyriky.

Vzhledem k tomu, že Kundera nechce zůstat u teorie pro teorii, přichází se svým vlastním praktickým příkladem. Již jsem se zmínil, že v bakalářské práci jsem mimo jiné zpracovával rozbor *Posledního máje*, dialogu mezi Fučíkem a Böhmem, tedy interakce dávající nyní větší smysl, když si ji propojíme s rysy epické prózy. Je nasnadě říci, že stejně jako bude v pozdějších Kunderových románech na ústupu klasická fabule, je v této básni na ústupu dlouho projektovaná lyrika. Jedná o střet dvou postav, které ale nejsou ve sporu čistě emocionálně (ve významu tradiční lyriky), ale zosobňují odlišné světy, různé morální i filozofické cesty. Nejde tedy o rekonstrukci Fučíkova životopisu (těch se koneckonců v 50. letech objevilo až příliš), ale o střet dvou epoch, nesmiřitelně odlišných. Aby bylo dosaženo takového kontrastu, dílo se orientuje na postavy v řadě ohledů atypické. Realistický střet se posléze dostává do dalšího střetu, tentokrát s naturalistickým myšlením, které za postavy vybírá lidi průměrné.

⁴ *O sporech dědických, pozn. 1, str. 1292.*

„... scény Gorkého mají ... neobyčejnou duchovní úroveň. ... Nedává se omezovat žádnými naturalistickými překážkami.“

Georg Lukács⁵

Co dále Kundera interpretuje a kde k tomu nachází inspiraci? Všimněme si, že se fabule v *Poslední máji* zajímavě zhušťuje do jediné scény. Nenajdeme jediné slovo napovídající o ději mimo ni, nad její rámec. Z pohledu antického dogmatického pojetí tří jednot dochází k přesvědčení, že umělec může vytvořit dílo na vysoké úrovni, pokud se mu podaří integrovat veškerou dramatickou energii do jedné jediné scény. Scény plné velkoleposti a prudkým obsahem.

3.2 Původnost

V důsledku toho se dostáváme k realizaci myšlenky, odkud vše pochází, resp. co (nejenom) básníka v jeho tvorbě ovlivňuje.

„K lidské bytosti neodmyslitelně patří, že vždycky je či chce být nějak zakotvena ve světě, který ji obklopuje. Rodina, přátelé, určité duchovní a společenské prostředí, k němuž se cítíme patřit, obec, město, kraj či krajina, v nichž jsme vyrůstali a žili a na které jsme si zvykli, naše země a národ, jehož jsme příslušníky, prostě náš domov v nejširším slova smyslu - to všechno jsou naše kotvy v tomto světě. Ale nejen to: jsou to bytostné součásti naší identity, jsme to my sami. Jsme vrostlí do svého domova a náš domov je vrostlý do nás.“

Václav Havel, 28. 10. 1995⁶

Slova Kunderova souputníka a oponenta paradoxně charakterizují přesně to, co rozebírá další část *dědických sporů*. Pokud nechce člověk tvořit pouze sám ze sebe a sám pro sebe, ovlivňuje jej kultura jeho národa, řeč, historie, zvyky atd. Reálně otázka ani nestojí, zda chce nebo nechce být ovlivňován, determinace svým okolím se zdá být nezvratná. Lidská bytost se pouze individuálně liší, do jaké míry a v jaké struktuře bývá ovlivňována. Není tím myšlena konformita, kdy člověk nekriticky a slepě přijímá názory druhých. Je jím myšleno zakotvení do určitého kulturního rámce, do něž patří. Naskytá se

⁵ *O sporech dědických, pozn. 1, str. 1293.*

⁶ *Projev prezidenta republiky Václava Havla u příležitosti státního svátku dne 28.10.1995* [online]. 1995 [cit. 2016-04-20]. Dostupné z: http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=184_projevy.html&typ=HTML

zmínit pojem *střední Evropy*, který sice Kundera ještě nezmiňuje, ale postupně k jeho interpretace během následujících let neodkladně spěje. Zmiňuje, že se nelze beztretně vzepřít dějinám. Co ale myslí tím vzepřením se? Není totiž pravda, že jakákoliv vzpoura a revolta (v nejširším slova smyslu) automaticky znamená úpadek. Již jsem rozvinul rozdíl mezi konformním přijímáním a inspirací svým okolím, tudíž v tomto ohledu bychom měli autora o něco doplnit, resp. zmíněnou úvahu dovést ještě dále. Jakékoliv novátorství se v počátku setkává s nepochopením těch, co jej obklopují, protože narušuje zavedené řady. To ale neznamená, že *oni obklopení* nemohou ve skutečnosti ze změněné reality vytěžit více, než kdyby se nestalo vůbec nic. Osobně jako příklad za všechny vidím Karla Hynka Mácha. Jeho tvorba byla ve 30. letech 19. století Máchovými současníky kritizována. Vždyť v té době stále probíhalo národní obrození, dokonce se dostávalo do své vrcholné fáze, a Mácha přichází s něčím novým, výrazně odlišným, řekněme dokonce „nečeským“ (nejenom z pohledu pro češtinu neobvyklého využívání jambu). Z tohoto úhlu pohledu se nedivme velikánům jako Josef Kajetán Tyl a neodsuzujme jejich kritiku Máje. Zároveň by se nám ale Tyl a spol. nemohli dnes divit, že je Karel Hynek Mácha automatickou součástí školních učebnic a alespoň první verše jeho nejznámější básně musí znát každý žák od středního odborného učiliště přes střední odbornou školu po gymnázium. V čem tkví ten rozdíl? Právě ve *sporech dědických*, ačkoliv v rozebírané eseji Mácha zmíněn není. Jeho vzepření se posunulo chť nechtě českou poezii o něco dále a následující generace toto dědictví nemohly odmítnout.

3.3 Vývoj umění

Jestliže specifikujeme Kunderovu inspiraci, přiznává se k tomu, že k vytvoření jeho svébytné literární činnosti neodmyslitelně patří vděk Nezvalovi i Bieblovi. „Chodím dodnes do školní lavice k těmto básníkům. A nikdy to nezapřu.“⁷ Čím jej inspirují? Nezvalovská a biebelovská poezie se vyznačuje vysokou úrovní tvořivosti a fantazijních představ. Obdobně již Rimbaud dokázal *rozjítřit všechny smysly*.⁸ Důležité je také postavení abstraktnosti. Ta je charakterizována na Českém snu od Josefa Kainara. Hlavní motiv vypadá celkem nevině. Malý chlapec spí jako každé jiné dítě. Ve skutečnosti se v tomto okamžiku rodí výrazný symbol znamenající sen českého národa a my prostřednictvím něho vnímáme sumární sen český. Za pravdu musíme Kunderovi dát

⁷ *O sporech dědických, pozn. 1, str. 1295.*

⁸ *O sporech dědických, pozn. 1, str. 1296.*

tehdy, když za mezník novodobé poezie považuje brilantní schopnost vylíčit všechny stránky věci prostřednictvím jednoho úseku. „Nuže, tato znamenitá schopnost zmocnit se složitého duševního stavu, či složité životní situace nikoli popisem, vylíčením, předvedením či alegorií, nýbrž stručným šlehnutím jediného básnického obrazu (tropu), to je schopnost, již v také podobě neznali klasikové 19. století. Tato schopnost charakterizuje právě až pozdější vývojovou fází básnictví.“⁹

Obdobným vývojem si prošlo hudební a výtvarné umění. U Václava Dobiáše je zřejmá návaznost na Bedřicha Smetanu, především pro klavírní ztvárnění. Přesto to prostě jsou skladby 20. století odlišné od dřívější tvorby. Rovněž ve výtvarné oblasti jsme zaznamenali změny, odlišnosti dokonce odpoutávající se od koncepce realismu. Především impresionismus vdechl umění rysy, které nabraly antirealistický ráz.

V eseji se rovněž seznamujeme s vývojem románu. Dovolím si tvrdit, že zde nacházíme rozpor oproti budoucímu názoru Milana Kundery na tuto problematiku.

„Nejiná podstata problematiky je i v románu, ač zde není vyostřena do takové spornosti jako v poesii nebo ve výtvarnictví.“¹⁰

Skutečně? Podíváme-li se zejména na poemigrační Kunderovu tvorbu, díla skutečně evropského významu, romány psané ve Francii, nevidíme, že se podstata románu změnila naprosto ohromným způsobem? Jsem přesvědčen, že ano. Možná výše citované řádky jsou důkazem toho, proč v českém prostředí nevznikají ve 20. století (až na výjimky – například Vladislav Vančura) skutečně evropské romány, k nimž později Kundera dospěl v exilu (nebo spíše z jeho pohledu v novém domově). Již jsme řekli, že prostředí nezvratně determinuje spisovatele, a proto pro každou dobu a každé místo je typická nějaká tvorba. Konkrétní koncepcí vývoje románu se budeme zabývat v jedné z následujících kapitol, ovšem nyní podotkneme, že evropské myšlení je provinčnímu uvažování českému velmi vzdáleno. Jak více se mohou lišit úvahy snažící se najít průsečík mnoho set let trvajících a navzájem se ovlivňujících evropských dějin od regionálního a snad spíše naivně nacionálního směru, jenž tvrdí, že vše od umění po ekonomické výdobytky stačí hledat uvnitř hranic a nevšimat si, co se děje kolem nás, dokonce v zemích, jež jsou s námi kulturně, historicky, ekonomicky i politicky spjaty? Každý literát se v průběhu času vyvíjí, nechce-li, aby jeho tvorba ustrnula a zakrněla. Kundera v následujících desetiletích

⁹ *O sporech dědických, pozn. 1, str. 1299.*

¹⁰ *O sporech dědických, pozn. 1, str. 1301.*

absorboval evropský potenciál, který více vyzní, když si přiblížíme, co nyní autor o románu říká.

Pobalzacovský román přinesl výraznou míru subjektivizace. Dle citovaných slov se výrazně snižuje spisovatelův zájem o význačné společenské otázky a svou pozornost přesouvá na jednu jedinou postavu (nebo alespoň skupinu lidí), na což navazuje podrobným psychologickým rozbohem. „Fabule se znehybňuje.“¹¹ Co jiného se ale vlastně stalo v *Nesmrtelnosti*, *Nesnesitelné lehkosti bytí* či *Valčíku na rozloučenou*? Vždyť právě zaměření se na jednu postavu a její detailní rozbor v širokém spektru jejích zkušeností, naprostá redukce děje a tím tedy *znehybnění fabule* je to, co Kunderovu pozdější románovou tvorbu charakterizuje nejvíce. Není to totiž úpadkový směr, jak se literární kritika 50. let minulého století mohla snad nejvíce z ideologických důvodů domnívat; využíváme tím vše perspektivní, co dlouhotrvající evropský vývoj může poskytnout. Obdobné myšlenkové procesy se mi vybavují, když kunderovskou evropskou tvorbu porovnávám se statěmi o metodě vnitřního monologu, které *spory dědické* rozebírají posléze. Autor tvrdí, že v situaci, kdy se spisovatel příliš věnuje nitru postav, nemůže kvalitně analyzovat okolí a podrobit jej důkladnému objektivnímu poznání. Je spjata s úpadkem realismu v součinnosti s přílišným subjektivismem. Nechci se nyní znovu vracet k tomu, že Kundera svými romány prokázal opak, když dokázal objektivní realitu vidět skrze subjektivní rozbor postavy, ale podívejme se, co přesně má nyní esej na mysli. Určitý zárodek uznání těchto metod se zde přece jen objevuje, což v porovnání s dobovými nároky lze považovat samo o sobě za odvalu. Jednak vnitřní monolog přináší podivuhodné změny ve větné skladbě, což Kundera dokazuje na Karlu Čapkovi a jeho Hordubalu. Konkrétně si tuto tezi můžeme dokázat v následující ukázce:

„Polana ustupuje ze zápraží, až příliš daleko ustupuje, ach, Polano, já bych byl proklouzl i tak; a říká hlasem, který skoro není hlas a skoro není její: „Pojď dál, já – zavolám Hafii.“ Ano, Hafii, ale dřív bych chtěl tobě položit ruce na ramena a říci, nu, Polano, nerad jsem tě polekal; sláva Bohu, že už jsem doma. A vida, jak jsi se zařídila: nová je postel a vysoko nastlaná, stůl nový a těžký, na stěně svaté obrazy, inu, brachu, to ani v Americe nemají lepší; podlaha z prken a v oknech muškát, dobře jsi, Polano, gazdovala!“¹²

¹¹ *O sporech dědických, pozn. 1, str. 1302.*

¹² ČAPEK, Karel. *Hordubal: Povětroň ; Obyčejný život*. V Praze: Fortuna Libri, 2016, strana 6, III. část. ISBN 978-80-7546-007-3.

Vůbec jméno Karel Čapek není pro 50. léta přespříliš typické. Obdobné tendence vidíme u zahraničních autorů jako Jean Paul Sartre. Tyto obměny by si dle eseje soudobý český román měl osvojit, i když hlavní těžiště leží na straně klasiky typu tvorby Tolstého a Balzaca.

Najdeme ale příklady lidí, kdy přílišný kontakt s dobovou společností, přesněji řečeno s jejími dogmaty, naopak uměleckou rovinu výrazně snižoval. Jestliže zmíníme jména jako Jiří Otaš nebo Jiří Havel, nenajdou své místo v širokém povědomí lidí. U Karla Šiktance či Pavla Kohouta tomu bude jinak, ačkoliv se jedná o zástupce téže generace. O sporech dědických je zároveň odpověď, proč k tomu došlo. Přesuneme-li se do prostředí po roce 1945, konec 2. světové války a zklamání západními mocnostmi (Spojeným královstvím a Francií) po událostech v září 1938 vede k posunu společnosti výrazně doleva a po komunistickém převratu v únoru 1948 dostává prakticky monopolní postavení tzv. socialistický realismus. Důležité ovšem je, jak se jednotliví představitelé literárního života novým podmínkám přizpůsobovali. Kundera tento proces označil výstižně otázkou „jak se změnit a přitom zůstat sám sebou“.¹³ Vidím v ní dvě základní poselství. Jednak, a to je dovětek k prvnímu tématu, snaha řady mladých básníků se za každou cenu přizpůsobit novým kritériím vedla k tomu, že sice dosáhli požadavků ideově, ne umělecky. Ve své tvorbě přeskočili desetiletí zkušeností svých předků, což se v praxi muselo projevit. Proto dokonce celkem talentovaní básníci zapadli, jelikož přišli o estetickou stránku svých veršů a nedosáhli úrovně historického vývoje našeho básnictví. Není proto pravda, že tato generace měla výhodnější startovací podmínky v důsledku toho, že nebyla zmatena dřívějšími –ismy. Naopak. I kdyby je chtěli popřít, popření je rovněž druh reakce. Oni je však zcela vypustili, na základě ideologického přístupu činili, jako by tyto směry nikdy neexistovaly. Něco takového nefunguje ani v literatuře, ani v běžném každodenním životě. Jak bychom třeba mohli udržet přátelství s člověkem, který chce, abychom zapomněli na společné zážitky, šťastné i truchlivé.

Druhé poselství je nutnost v nových podmínkách alespoň trochu volně dýchat. Přítomnost dobové politické ideologie ještě neznamená, že autor s ní skutečně souhlasí. Názory striktních moralistů, kteří odsuzují každé slovo týkající se komunismu či filozofie marxismu a marxismu-leninismu, musíme důrazně odmítnout, protože nevnímají kontext, z něhož dané dílo vzniklo. Milan Kundera sice zmiňuje některé pasáže od V. I. Lenina.

¹³ *O sporech dědických, pozn. 1, str. 1303.*

Například časopis *Host do domu* Oldřicha Mikuláška a Jana Skácela sice otiskl některé ideologicky motivované texty. Při podrobnějším seznámení nabývám dojmu, že to jsou jen uměle vložené pasáže, aby byly formálně splněny nutné podmínky, tedy očekávání, které sice není autorům po chuti, ale udělat jej musí, aby alespoň něco z nekomunistické literatury zachovali. Stejně tak je nesmysl odsuzovat Milana Kunderu za napsání poémy *Poslední máj* oslavující Julia Fučíka. Přímocharé odsouzení funguje jako novodobá normalizace.

Závěr připomíná téměř až staročeský topoi. „Povídání se schyluje ke konci. Bohudík. Sám sobě se divím, co jsem se tak zapletl do teoretizování.“¹⁴ Myslím si, že i po šesti desetiletích bychom měli být rádi, že se Kundera do této diskuze zapojil, aby ji obohatil o cenné zkušenosti v řadě případů narušujících schéma 50. let. To je Kunderovo dědictví, a proto si jej přiblížíme dalšími eseji.

¹⁴ *O sporech dědických, pozn. 1, str. 1306.*

4 Eseje

4.1 Umění románu

Před touto polemikou jsem osobně pociťoval největší pokoru a seznámení se s ní mé původní domněnky potvrdilo. V žádném případě nechci vytvářet hodnocení nebo nějaký pořadník úspěšnosti jednotlivých textů Milana Kundery, musím však prohlásit, že Umění románu považuji za velice zdařilé a propracované. Největší tíhu na má bedra pokládá fakt, že se jedná o materiál, z něhož běžně čerpali vysokoškolští studenti. Nedovedu se představit, zda by dnes něco tak hluboce promyšleného našlo odezvu.

Kniha nese podtitul „Cesta Vladislava Vančury za velkou epikou“. Hned v počáteční části jsou porovnány dva krajní body fabulačního umění. První tvoří Vančurův Pekař Jan Marhoul, druhý Lesk a bída kurtizán od Balzaca. Fabule ztvárněná Vladislavem Vančurou je vcelku prostá, bez zápletek a náhod. Hlavní linie ničím nevybočuje na pozadí již existujících společenských institucí. Zatímco Balzac vnímá fabuli prakticky ve všem obráceně – shledáváme ji velmi složitou, vypjaté scény vybočují z obvyklého rámce a instituce obsahují zuřivý rozpor. Tento rozdílný náhled na fabuli je symbol nového směřování románu.

Měnicí se společenské podmínky rozměňují povahu původní epiky. Spisovatel, jenž se chce vydat k nové epice, hledá odpovědi na to, jak si najít vlastní vztah ke skutečnosti a jak epickým vyprávěním vystihnout charakteristiku člověka v jeho soukromém i společenském životě.¹⁵ Kundera oceňuje, jak se s tímto zápasem vypořádal Vančura, jehož postoj uzrál v době rozvoje různých avantgardních směrů a tím jej odlišil od dalších spisovatelů, kteří se zabývali sociální tematikou. Ve 20. letech byl Vančura členem KSČ a vznikající politická organizace dělnického hnutí jej nemohla neovlivnit. Nejde ale o bolševicky tendenčně laděnou literaturu, ale o rozbor dobové sociální skutečnosti, která je navíc konkretizována faktem, že na přelomu let dvacátých a třicátých byl Vančura pro nesouhlas s politikou nového vedení Klementa Gottwalda z KSČ vyloučen.

Když se vrátíme k Umění románu, hlavní východiska pro „reformu“ románu jsou přítomna v kapitole Nalezená lyrická. Jestliže Vančura dokázal svým románům

¹⁵ KUNDERA, Milan. *Umění románu: cesta Vladislava Vančury za velkou epikou*. Praha: Československý spisovatel, 1960, str. 22.

vdechnout něco nového, bylo to právě díky tomu, že si (ať vědomě, nebo nevědomě) připustil význam lyriky pro poznání reality. Všechny významné směry 20. století, zmiňme pro nás známý český poetismus, se vyznačovaly výraznou převahou poezie. Ta načerpala zkušenosti lyriky a mohla je tím předat próze. Básník se totiž prezentuje zvláštním využitím všech smyslů a Vančura jako romanopisec dokázal tyto předpoklady zužitkovat. Kundera na původním pojetí románu kritizuje tři zásadní skutečnosti - ztrátu poutavosti, ztrátu přesvědčivosti a ztrátu rozboru lidské psychiky. Důvod, proč si Vančura s problémy uměl poradit, je skutečnost, že jeho romány si jsou velmi blízké s polytematickou lyrickou poezií, čímž se vracíme k předchozí myšlence o znovunalezené lyrice.

V závěru si tedy shrňme, jak Vančura tohoto výsledku dosáhl. Kundera mluví o pětičlánkovém programu.

- 1) představit pozitivní ideál jako opozici bezvýchodné a pesimistické měšťácké tvorby,
- 2) zdůraznit roli vypravěče jako diferenciaci od naturalistického románu, jenž se reality nedokáže účastnit,
- 3) přinést postavy velké, ale zároveň lehce poznatelné – metoda introspekce v sobě skrývala nebezpečí, že budeme lidské nitro zkoumat tak hluboce, až se v něm nakonec ztratíme („Je to známý paradox kruhu: Tak dlouho se jde na západ, až se dojde do krajín nejvýchodnější.“¹⁶),
- 4) vyprávět děj bohatý na výrazný konflikt, zbavit se tlumené fabule,
- 5) skloubit tradici humanistické větné stavby s moderní poezií a sestavit tím „monumentální větný sloh“¹⁷ za účelem zastavení úpadku stylistiky.

Ne veškeré kroky jsou jednoznačné. Nemohli bychom mluvit opravdu o posunutí vpřed, kdyby se neobjevily rozpory. Především si přiznejme, že Vančurovy romány svou komorní formou připomínají spíše novelu. I když tato výtka má svou logiku, Vančura si stále zaslouží být označen jako básník prózy. Mimo jiné pro své postavy, v nichž projektuje vlastní básnické nitro.¹⁸ Postavy samy sebe charakterizují plebejstvím, minimálním finančním zázemím, skepsí vůči vládnoucí vrstvě, užíváním si života

¹⁶ *Umění románu: cesta Vladislava Vančury za velkou epikou.*, pozn. 15, str. 75.

¹⁷ *Umění románu: cesta Vladislava Vančury za velkou epikou.*, pozn. 15, str. 77.

¹⁸ *Umění románu: cesta Vladislava Vančury za velkou epikou.*, pozn. 15, str. 106.

a hlasitým rozmlouváním.¹⁹ Vančura tedy byl inspirován renesanční a osvíceneckou tradicí.²⁰

Vrchol Kundera spatřuje v Obrazu dějin národa českého. Snad právě proto, že toto veledílo Vančura napsal v počátcích německé okupace, dostal do něj vše ze sebe i pro svůj národ.

„A tak se stalo jeho dílo řečištěm, jímž vtéká do našeho moderního světa bujarý smích Rabelaisův, epikurejská moudrost Franceova, vášnivý řinkot mečů ze starých zkazek, vtíp lidových pořekadel, posedle materialistický zrak Flaubertův i pathos starých českých humanistů.“²¹

4.2 Český úděl

Slovník spisovného jazyka českého pro slovo úděl vyčleňuje dva významy. Jednak knižní až zastaralý výraz pro něco, co bylo uděleno, dáno, jednak jako knižní vyjádření určení, osudu. Je zajímavé, že v častém kontextu bývá spíše dnes chápán ve své negativní konotaci a tato esej je toho důkazem. Oproti tomu anglický ekvivalent *deal* spíše známe z kladného významu – například prezident F. D. Roosevelt soubor ekonomických reforem majících za úkol vymanit Spojené státy z hospodářské krize ve 30. letech nazval New Deal, tedy Nový úděl. Tento rozdíl významu sám o sobě nepřímo *český úděl* definuje.

V této kapitole se budeme zabývat hned dvěma texty. První z nich napsal Milan Kundera, druhý je reakce Václava Havla, která přišla vzápětí.

Kundera Český úděl rozčlenil do pěti menších kapitol, z nichž každá ke společnému jmenovateli přikládá vlastní podíl mozaiky – osudu našeho národa na pozadí okupace v roce 1968. Možná právě proto, že jsem společný stát Čechů a Slováků prakticky nezažil, hned po přečtení nadpisu mě zaujal jistý rozpor. Kde je slovenský úděl? Jestliže se Kunderovy i Havlovy úvahy odehrávají na základě srpnových dnů, vše se děje v době společného československého státu. Jestliže v důsledku toho vidíme český úděl, jak lze zapomenout na Slováky? Ve pozdější kapitole se budeme věnovat osudu střední Evropy a s tím související štěpení dřívějších federací (od Československa po Jugoslávii), ale neukazuje toto vlastně i tu stinnou stránku českého údělu, kterou ale vytvořili Češi?

¹⁹ *Umění románu: cesta Vladislava Vančury za velkou epikou.*, pozn. 15, str. 109-110.

²⁰ *Umění románu: cesta Vladislava Vančury za velkou epikou.*, pozn. 15, str. 117.

²¹ *Umění románu: cesta Vladislava Vančury za velkou epikou.*, pozn. 15, str. 203.

Kundera v textu často využívá pojem „Čechoslovák“. Žádná taková národnost nikdy neexistovala. Jednalo se sice o dobře míněný pokus prvorepublikové politické reprezentace, jenž nemohl být dlouhodobě udržitelný. Přestože k vytvoření federace došlo až o několik měsíců po napsání Českého údělu, považují označení obyvatel Československé (socialistické) republiky za Čechoslováky jako nevhodné. Pokud bych hned na úvod něco vytkl Havlově kritice, je to právě fakt, že si tohoto rozporu nevšiml. Jsem přesvědčen, že přehlížení Čechů toho, kde končí „české“ a kde začíná „československé“, vedlo k rozpadu státu na počátku 90. let (nebo bylo alespoň v očích Slováků výrazným motivem). Obdobné chyby se dopustili Srbové, když v dobách soužití jižní Slovanů (vyjma Bulharů) v jednom státě nedokázali odlišit „srbské“ od „jugoslávského“. Kunderovy a Havlovy eseje jsou *fascinovány* útliskem českého národa ze strany jiných mocností, ať už Ruska nebo Německa, ale neuvědomují si, že obdobný útlisk v řadě ohledů naprosto zákonitě pociťovali Slováci kvůli Čechům.

První kapitola se zabývá historií, odkud český údel pochází. Prostřednictvím autora se ocitáme 24. srpna 1968 v domě otce Kunderova přítele. Venku se ozývá střelba a Kundera bere do ruky knihu Pavla Stránského z první poloviny 17. století. Při čtení nachází paralely mezi popisovanou dobou a vlastní přítomností. Stránský se zmiňuje o nezdolnosti českého národa, který nebude žádné silnější mocnosti sloužit jako sluha. Zároveň čteme, že použití síly proti případné české revoltě se obrátí proti agresorovi, protože tímto krokem sám sebe připraví o práva, která měl. Takto umělecky jsme vtaženi do *českého údělu*, jenž se neustále v různých variantách opakuje.

Stejně tak je propojena dobová zkušenost s jiným údobím – národním obrozením. Přesněji definováno jako doba malých činností bez velkých činů nehledící za hranice domova. Tato malá mentalita se vtiskla do 20. století, čehož je příklad osoba Antonína Novotného. Tento státník je viděn jako slabé nevýrazné ztělesnění národní malosti. Paradoxně právě v nejtěžších časech je řada lidí schopna podávat nejlepší výsledky. Nejinak tomu bylo i během 60. let, kdy se v područí Sovětského svazu zrodily demokratizační procesy, na poměry Východního bloku nanejvýš ušlechtilé. Kundera si všímá přítomnosti vlasteneckých diskuzí plných naděje a víry v budoucnost. Naprostá odlišnost od předešlých časů. Srovnatelná asi jen s nadšením bránit republiku v podzimních dnech roku 1938. Bohužel opět dochází k násilnému přerušení těchto myšlenek a stejně jako Čechy a Morava vpadly do vazalství Hitlerovy Třetí říše, také

tentokrát jiná mocnost útěchu přetrhává. Český úděl se znovu naplňuje a srpen 1968 se stává symbolem tohoto dějinného zákona.

Následně aktuálně probíhající situace vymezuje velmi důležité pojmy, a to velké a malé národy. Konkrétně je rozvedeme v kapitole Únos Západu, ale nyní si řekněme alespoň nejdůležitější podstatu. Velký národ je ten, který nemusí o svou existenci bojovat. Jeho přítomnost na mapě je prostě dána už jen počtem obyvatel. Nikdo jeho přítomnost nezpochybňuje a on sám se nemusí obávat, že náhle zmizí. Kdežto národy malé o své holé přežití neustále bojují a často jej prohrávají. Zmizení Polska z mapy Evropy nebo právě srpnové dny v Československu jsou toho jen dokladem. Z této koncepce vyrůstá národní mentalita. Je-li si národ vědom své velikosti a relativní nezdolnosti, stává se sebestředným a egocentrickým. Zásadní charakteristika velkého národa je víra v předurčení ke spasení světa, čehož jsme často v dějinách skutečně stali svědky. Sovětský svaz byl přesvědčen o správnosti intervence do Československa, jelikož chtěl zabránit údajné kontrarevoluci. Stejně tak byly o nutnosti vojenské operace přesvědčeny v roce 2003 Spojené státy v případě Iráku. Menší národy se musely vždy přizpůsobit. Otázky, jestli má dojít ke kontrarevoluci nebo zda daná země opravdu vlastní zbraně hromadného ničení, byly vedlejší.

Jak by svět vypadal, kdyby se poměr sil mezi velkými a malými hráči mezinárodní politiky změnil ku prospěchu těch menších? „Jsem přesvědčen, že svět, v němž by byl slyšen hlas Guatemalců, Estonců, Vietnamců či Dánů neméně než hlas Američanů, Číňanů či Rusů, byl by lepší a méně smutný svět.“²² Úkolem eseje však není neustále naříkat na svůj osud, protože teprve při představení významu událostí dochází k názorovému rozchodu s Václavem Havlem. O co se tedy 60. léta snažila? Nešlo jen o revoltu, snad i přirozenou, slabšího vůči silnějšímu. Proces uvolňování znamenal pokus vytvořit socialistický stát bez dozoru tajné policie, kde má své místo svoboda slova spolu s dalšími výdobytky moderní civilizace. V tom jsou tyto události unikátní a podle Kundery překračují běžný rámec naší historie. České země tím stanuly ve středu dokonce dějin světových. Máme-li Českému údělu něco vytknout, jedná se o určitou naivitu, s níž tato slova spatřila světlo světa. Dočítáme se totiž, že nedošlo k naprosté devalvaci reformem a nová politika tento konflikt vydržela. Nedošlo k žádným podstatným personálním změnám, dokonce nebyl ani obnoven policejní režim. Čas ukázal, že ve skutečnosti takto

²² KUNDERA, Milan. Český úděl. *Masarykova univerzita* [online]., str. 3 [cit. 2016-04-28]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2011/SOC403/um/Cesky_udel.pdf

lehce posrpnové podmínky neprobíhaly, což opravdu již na počátku uvolňovalo velký prostor Václavu Havlovi ke své „protipolemice“. Odchod Alexandra Dubčeka a jeho nahrazení Gustávem Husákem ukázalo, že Kundera psal tyto řádky jen v přechodné době, jejíž pokračování představovalo mnohem horší důsledky než prvotní otřes. Dubčkův výrok posunutý o 20 let vpřed situace shrnuje: „Takový policejní režim jsem zažil za fašismu a teď znovu. Je to tragédie.“²³

Ve stejném duchu se nese i poslední část. Je skutečně zajímavé porovnat konkrétní znění s pozdějším vývojem. „Neodsuzuji nikoho, kdo se rozhodl žít v cizině, tvrdím, že každý má právo žít tam, kde chce žít.“²⁴ Jaká ironie osudu vzhledem k tomu, že o 7 let později se Kundera natrvalo usadil ve Francii. Přesně tento bod se stal příčinou rozepří s Václavem Havlem. Kundera, možná naivně hájící posrpnovou situaci, soupeří s Havlem (nebo spíše Havel s Kunderou) o náhled na budoucí vývoj. „Národ takto obdařený má plné právo vstoupit do nejistot příštího roku s plnou sebedůvěrou.“²⁵ Zejména v konfrontaci s tzv. pendrekovým zákonem, jenž byl přijat právě následujícího roku (1969) musím na své kritice trvat. Kundera u příležitosti českého vydání románu *Život je jinde* o tomto období poznamenal: „Koncem roku ideologická diktatura znovu tvrdě opřela do českého života a vydání románu učinila neuskutečnitelným.“²⁶

Zároveň musím podotknout, že jakákoliv úvaha o současnosti je automaticky zastřena *mlhou poznání*, v důsledku níž nejsme schopni provést sebereflexi; není zatím co reflektovat. Minulost se nám lehce komentuje, ale obtížněji se žila. Zřejmě také současnou dobu budou naši potomci v řadě ohledů kritizovat a divit se, ke kterým rozhodnutím jsme dospívali.

4.2.1 Havlova reakce

Zmínil jsem, že Kundera svou argumentací uvolnil prostor pro kritiku, které se zmocnil dramatik Václav Havel. Jestliže jsme Kunderovi vyčítali možnou naivitu, k níž se sám nepřímou v budoucnu přiznal, k Havlovi bychom měli být ještě tvrdší. Je sice pravda, že odhadl posrpnový vývoj přesněji, nepřijatelná je využitá forma. Kdysi jsem o této záležitosti hovořil s blízkou známou exprezidenta Táňou Fischerovou. Shodli jsme se,

²³ Alexandr Dubček - únor 1989, před sametovou revolucí. *Youtube.com* [online]., 1:54-2:08 [cit. 2016-04-30]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=iG3Xo1SEFec>

²⁴ *Český úděl*, pozn. 22, str. 4.

²⁵ *Český úděl*, pozn. 22, str. 5.

²⁶ KONRÁD, Daniel. V Česku poprvé vychází *Život je jinde*. Román Milana Kundery líčí mladickou nerozvážnost básníků. *Art.ihned.cz* [online]. [cit. 2016-06-23]. Dostupné z: <http://art.ihned.cz/c1-65341700-milan-kundera-zivot-je-jinde-atlantis>

že přístup Havla byl „nehavlovský“. Velmi jedovaté a nemístné poznámky velmi degradovaly debatu o Českém údělu, a proto se domnívám, že vyšší uměleckou hodnotu má text Kunderův, ačkoliv řada jeho atributů se později ukázala jako nesprávná.

Jak to konkrétně doložit. Havel se zmiňuje o tom, že sice liberální komunisté chtěli zavést svobodu slova, jenomže ta je pro civilizovaný svět naprosto samozřejmá. Debata o tom, že bychom díky tomu měli stanout ve středu světových dějin, shledává jako mylnou. V tomto směru Havlovi příliš oponovat nemusíme, svoboda slova by skutečně ve 20. století měla být automatická. Politický režim nemůže být oceňován za to, že chce svým občanům tuto volnost poskytnout, když ji předtím vzal; tím nemění věci k lepšímu, pouze je vrací do původního stavu.

Další pasáže jsou ovšem plné frázi a patosu. „Dnešní chvíle je nejméně vhodná k tomu, abychom si lhali do kapsy,“²⁷ kontruje Havel Kunderovi. Nastane ale snad nějaká doba, kdy je vhodné si lhát do kapsy? Tímto prohlášením se Havel provinil více než Kundera špatným odhadem situace po okupaci. Nevytvořil myšlenku či víru v něco lepšího, napsal pouhou frází. Nefunkčně shledejme rovněž povýšenecké prohlášení jako „čekal jsem, že to přijde“.²⁸

I přesto, že v některých ohledech musíme Havlovi dát věcně za pravdu (reformní politika opravdu ustupuje prostřednictvím politického pádu Dubčeka; ekonomické reformy se nerealizují vinou zavržení Oty Šika atd.), nemohu konstatovat nic jiného, než že Václava Havla v této polemice opustily elementární pilíře slušného vychování. Otázka má odpověď stvrzovat, nikoliv ji ponižovat. Navíc nešlo ani tak o to, jak se přesně situace vyvine po roce 1968, ale spojit právě prožívané národní trauma s jeho obdobnými atributy v minulosti. V tom Milan Kundera podstatu *českého údělu* odhadl přesně a platí dodnes, což si ukážeme během rozporu konceptu střední Evropy. Kundera posléze na Havlova „kritiku“ ještě reagoval, s dovolením tento úsek shrneme rozbořením střeoevropského elementu.

²⁷ Havel, Václav. Český úděl?. *Masarykova univerzita* [online]., str. 1 [cit. 2016-04-28]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2011/SOC403/um/Cesky_udel.pdf

²⁸ *Český úděl?*, pozn. 27, str. 4.

„Nelze pochybovat, že kritika prospívá každému, lidem i institucím. Avšak výtky neztratí nic na své síle, když budou formulovány s humorem a především s taktem a porozuměním.“

Alžběta II.²⁹

4.3 Zneuznávané dědictví Cervantesovo

Rozebíranou polemiku vezměme jako dovětek k Umění románu. K literatuře se sice dostáváme obloukem, o to více vyznívá rozmanitý kontext.

První aspekt tvoří krize spolu se zapomenutím. Kundera připomíná projev Edmunda Husserla v polovině 30. let minulého století, který varoval před úpadkem *evropského lidstva*. Vůbec spojení těchto slov vyznívá poněkud zvláště, ale když se zamyslíme hlouběji, nacházíme souvislosti. Evropa jako civilizace stojí na základech se specifickou duchovní identitou, která je však v posledních mnoha generacích v krizi. Hlavní předěl spočívá v redukci vědeckého poznání na technický a matematický pokrok. To v konečném důsledku vede k nadměrné fascinaci technologickými vymoženostmi, zároveň k izolaci člověka, přesněji řečeno „zapomenutí bytí“, jak tento stav nazval Martin Heidegger, Husserlův žák.

Tato slova mají pro 21. století dvojí pravdu, resp. jednu pravdu ve dvojí intenci. Jako příklad technologických změn nám mohou posloužit sociální sítě. Snaha přiblížit se k druhému člověku, bližnímu svému, zašla v tomto směru tak daleko, že s ním můžeme být nepřítomni na každém kroku. To není oxymoron. Je to běžná funkčnost novodobé komunikace, jež se ve své intimnosti stala izolacionistickou. Druhá intence spočívá v chápání společných evropských hodnot. Všichni obyvatelé evropských zemí – od Dublinu přes Berlín po Rigu a Sofii – mají něco společného. Ve své pohodlnosti tyto kořeny valná většina populace přestala vnímat, což se odráží na apatii vůči evropskému elementu a odchod Spojeného království z Evropské unie tvoří jen důsledek dávno započatého procesu, který se někteří Evropané (zřejmě marně) snažili zvrátit.

Co Kunderova polemika nabízí literatuře? Především důsledek této vícekolejnosti pro podmínky tvorby. Ve svém životě se setkáváme s mnoha pravdami, o nichž váháme,

²⁹ MEYLEN, Vincent. *Skutečný život Alžběty II., anglické královny*. Praha: Levné knihy, 2008, str. 291. ISBN 978-80-7309-626-7.

jestli jsou pravdivé také pro nás, nebo jen pro jejich autora. Mnohdy býváme ve střetu více protichůdných sil a jsme nuceni z několika pravd vybrat. Jako cesta by se mělo jevit nalezení této mnohoznačnosti a její pochopení, jak to ve svém světonázoru dokládá právě Cervantes. Chápání světa pouze jako zřetelného odlišení dobra a zla je asi do určité míry přirozené. Přesně odtud pocházejí fanatické ideologie nejenom ve 20. století, které ve své podstatě přinesly jen lidské neštěstí. Pochází odtud také náboženský fundamentalismus, natolik známý problém dokonce stále ve druhém desetiletí 21. století.

V literatuře se tato domnělá jednodušnost projevila jako krize románu. Kundera se neztotožňuje s ideou konce románu, jak se domnívali futuristé, surrealisté a avantgardní směry. Román je smrtelný a Milan Kundera byl svědkem jeho smrti v totalitním Československu jako výsledek ideologické cenzury. To neznamená, že k onomu *úmrtí* musí dojít vždy a všude. Zachová-li si Západ svou toleranci k odlišnostem, román přežije. Jestliže zvítězí snaha vybudovat nové univerzum, nezemře jen román, ale s ním myšlenka západní civilizace. „Totalitní Pravda vylučuje relativitu, pochybu, tázání a nemůže se nikdy smířit s tím, co bych nazval duchem románu.“³⁰

4.4 O hudbě a románu, Můj Janáček

Dovolím si tyto dvě polemiky sloučit do jedné podkapitoly, protože spolu úzce souvisejí a podrobně rozebírají téma, na které tato práce nedostačuje. Berme tento úsek proto jako určitou zajímavost k dobru, čímž samozřejmě nechci pasáže nikterak snižovat.

Uděláme-li historický exkurz, zjistíme, že evropská hudba se vyvíjí asi tisíc let, kdežto román čtyři století. Tato zdánlivá propast ukrývá spojení, jehož si Kundera všímá zejména prostřednictvím Leoše Janáčka. Můžeme si tyto souvislosti představit jako dva poločasy. První je dědictví romantismu a druhý reakce na něj. Stejně tak jako se Kafka či Broch stavěli do opozice vůči předcházejícímu století, stejně tak Kundera k antiromantikům řadí Janáčka. Zachoval si skeptický pohled na operu, ačkoliv jí věnoval svůj život.

Zajímavé ještě je všimnout si souvislosti mezi Janáčkem a Flaubertem. Flaubert osvobodil román z jeho divadelnosti a Janáček stvořil své první opery na základě

³⁰ KUNDERA, Milan. *Zneuznávané dědictví Cervantesovo*. V Brně: Atlantis, 2005, str. 23. ISBN 80-7108-258-9.

divadelních her, které mají velice blízko k realismu a dají se tomuto období přiřadit. Postupně i to Janáčka příliš svazovalo a některá libreta si napsal sám.³¹

Románovou formu Kundera hudbou ovlivňuje především tempem vyprávění, k čemuž se přiznává s ohledem na román *Život je jinde*:

„1. díl: 11 kapitol, 71 stran - moderato.

2. díl: 14 kapitol, 31 stran - allegretto.

3. díl: 28 kapitol, 82 stran - allegro.

4. díl: 25 kapitol, 30 stran - prestissimo.

5. díl: 11 kapitol, 96 stran - moderato.

6. díl: 17 kapitol, 26 stran - adagio.

7. díl: 23 kapitol, 28 stran - presto.“³²

Reflektovat souvislosti mezi literaturou a hudbou je velmi inspirativní, ale zároveň přesahující rámec této práce, určitě by vydalo na samostatných 50 stran. Proto považuji za účelné se o *hudbě a románu* pouze zmínit.

4.5 Nechovejte se tu jako doma, přáteli

Jedná se o devátou část *Zrazených testamentů*, které vyšly v roce 1993 v Paříži. O 12 let později esej Kundera zveřejnil v češtině v brněnském časopise *Host*.³³

Když vezmeme tuto esej do ruky, její název nás nemůže nezaujmout. Nenechme se však zmást, nejde o výklad etikety, jak se máme chovat na návštěvách. Alespoň ne v klasickém slova smyslu. V rozporu s evropskými zvyky se tedy klidně při příchodu do bytu našeho známého zujme a přiblížme si zmíněnou Kunderovu esej v jejím pravém významu.

Igor Stravinský, významný hudební skladatel, je zajímavý nejenom z důvodu svých skladeb, ale také kvůli sporu s dirigentem Ernestem Ansermetem. Tato záležitost zřejmě do všeobecného povědomí příliš nevstoupila, ovšem po prostudování se jeví jako velmi

³¹ KUNDERA, Milan. *Můj Janáček*. V Brně: Atlantis, 2004, str. 31. ISBN 80-7108-256-2.

³² KOSKOVÁ, Helena. *Milan Kundera*. Praha: H&H, 1998, str. 69. Profily. ISBN 80-86022-19-6.

³³ KUNDERA, Milan. *Nechovejte se tu jako doma, přáteli*. Brno: Atlantis, 2006, str. 79. ISBN 80-7108-279-1.

zásadní. Ansermet v jedné ze svých knih o spolupráci se Stravinským píše, že při hraní jeho děl se jej zmocňuje „taková panika, že tlačí dirigentský pult k pódiu ze strachu, aby nespadl“.³⁴ Proč takový neprofesionální přístup? Z čeho vyvěrá? Kundera zmiňuje jejich korespondenci, jež se týká škrtnů v koncertním představení Karetních her. Ansermet žádá o svolení k provedení škrtnu v *pochodu od druhého taktu 45 až do druhého taktu 58*.³⁵ Sám tuto změnu označuje jako malou. Stravinský o několik dnů později reaguje zcela odlišně. Škrtnání považuje za zmrzačení, a proto odmítá k navrhované úpravě svolit. „...je to zřejmě proto, že vám zřetězení skladeb, které tvoří Karetní hru, připadá trochu nudné. S tím nemůžu opravdu nic dělat.“³⁶ Několikanásobná korespondence končí důrazným Stravinského varováním, že hru je možno hrát pouze takovou, jaká je, nebo vůbec. Celý spor oba dva stál vzájemné přátelství. Přestože se ke stáří usmířili, nikdy již nedokázali navázat tam, kde skončili. Rozpor ve škrtnání Karetních her měl tedy naprosto fatální dohru. Naším úkolem při rozboru eseje Nechovte se tu jako doma, příteli bude zjistit proč.

Důvod sporu je tak jednoduchý jako v mezilidských vztazích složitý – autorská práva. Šlo o to, že se Igor Stravinský cítil dotčen na základě jednání Ernesta Ansermeta, dirigenta, jenž (možná i nechtěně) příliš překročil důležitou hranici, která říká, že svoboda jednoho končí tam, kde začíná svoboda druhého. Tento konflikt dvou svobod, personifikovaný konfliktem Stravinského s Ansermetem, hovoří o hlavním poselství Kunderovy eseje.

Kde se ona práva vzala? Podle Kundery (a myslím, že není důvod tento postoj jakkoliv popírat) vyvěrá z novověkého individualismu, v němž došlo k realizaci umění, které této svobodě dalo za pravdu.³⁷ Pro kterékoliv dílo je typická vlastní jedinečnost, neopakovatelné příležitosti, protože dvakrát nelze vstoupit do téže řeky. V důsledku toho autor získává práva veškerá práva s dílem související. Podle Kundery se definitivním závřením tohoto dlouhodobého procesu stala Velká francouzská revoluce, jež definovala literární vlastnictví jako vlastnictví osobní, resp. „nejosobnější ze všech“.³⁸ Především díky tomu mohla evropská literatura zažít tak nebývale rozsáhlý umělecký růst.

V uplynulých staletích jsme nezažili pouze růst, ale také řadu ořesů. Které z nich omezovaly onu svobodu autorovu? V žádném případě to nebyly jen individuální

³⁴ *Nechovte se tu jako doma, příteli*, pozn. 33, str. 29.

³⁵ *Nechovte se tu jako doma, příteli*, pozn. 33, str. 31.

³⁶ *Nechovte se tu jako doma, příteli*, pozn. 33, str. 30.

³⁷ *Nechovte se tu jako doma, příteli*, pozn. 33, str. 68.

³⁸ *Nechovte se tu jako doma, příteli*, pozn. 33, str. 68.

či nahodilé spory mezi skladateli a dirigenty. Kunderův život ukazuje na daleko organizovanější systémy, a proto si je přibližme.

První z nich je představována státní mocí. Úřady vzešlé z revolučních teorií, ať už fašistických či komunistických, samy o sobě představují nebezpečí pro svobodnou a individuální tvorbu všech generací. Jejich zločin spočívá v tom, že přestávají rozlišovat mezi vlastnictvím veřejným a soukromým, jelikož ve snaze „životu bez tajemství“ umělce o jejich práva připravuje. Tvorba je znárodněna. Jako doklad nám v první fázi poslouží román Nesnesitelná lehkost bytí. Literát Jan Procházka se po okupaci vojsk státy Varšavské smlouvy stal v době normalizace důsledně pronásledovaným. Mnohdy se scházel s profesorem Černým a hovořil s ním o věcech soukromých i pracovních. Všechny hovory byly odposlouchávány, aby posloužily jako kompromitující materiál. Kundera připomíná, že jeden z důležitých rysů svobody člověka je, že na veřejnosti jednáme jinak než v soukromí – to je základ života individua.³⁹ Nemá smysl tento náhled popírat. Každý jsme se například dostali do situace, kdy v pracovní rovině jsme nuceni s nějakým člověkem spolupracovat, zatímco v soukromí si rádi ulevíme, abychom ventilovali, co bylo společensky nežádoucí říkat před ostatními. Problém nastal tehdy, kdy Procházkovy a Černého rozhovory začaly být zveřejňovány. Státní orgány tím udělaly „prozíravý“ krok, protože se jim podařilo život obou dvou diskreditovat.

Z tohoto klimatu nesvobody Kundera roku 1975 emigroval do Francie. Setkal se zde však s něčím, co vůbec nečekal, čímž se dostáváme k druhému systému omezení individuality. Když se totiž Kundera v exilu usadil, spatřil v médiích fotografii, jak Jacques Brel utíká před novináři, kteří jej fotili, jelikož jeho rakovina postoupila do pozdější fáze. Brel v úzkostné snaze zakrýt si obličej Kunderovi připomněl ono zveřejnění rozhovorů Procházky s Černým. Jednalo se o tentýž příklad narušení soukromí, znárodnění osobní identity. Oba dva příklady poukazují na snahu omezit individuum, což jsme právě v omezené míře viděli na sporu Stravinského a Ansermeta.

Kam až tedy kterákoliv veřejná aktivita může zajít, aby nenarušila svobodu jednotlivce. Především bující bulvár si musí uvědomit, že každá aktivita má své hranice, jejichž překročení může skončit až tragicky. Stačí vzpomenout na případ lady Diany v roce 1997, když se svým přítelem zemřela ve snaze ujet novinářům. Problém nastává, jak bránit svobodu člověka, který již není mezi námi.

³⁹ *Nechovejte se tu jako doma, přáteli*, pozn. 33, str. 53.

Kundera zmiňuje případ, kdy skupina tří slavných francouzských dam navrhuje, aby také ženy měly právo být pohřbívány v Pantheonu, a přicházejí se seznamem žen, které by tam měly být převezeny. Tato feministická úvaha má v sobě jednu značnou trhlinu. Co když ty ženy chtěly být pohřbeny tam, kde pohřbeny jsou? Co když dobrovolně leží po boku svých blízkých a nechtěly by být kdekoliv jinde. Navrhovaná aktivita je čítankovým příkladem znárodnění ostatků slavných žen, která vychází z předpokladu, že je únosné, abychom jejich těla brali jako veřejné vlastnictví, o němž společnost rozhodne, co se bude dít. Taková tendence je nebezpečná, snad dokonce (a v tomto tématu to obzvláště vyzní) smrtící.

Nesnažme se proto být v cizích dílech, hudebních, výtvarných či literárních, jako doma. Respektujme, že právo nad změnami má pouze autor a jen a jen on rozhoduje, co se bude dít, kdy vyjde, zda vyjde a do kterých jazyků bude přeloženo. Pod tíhou stále důmyslnějších technologií, které nás k sobě zároveň přibližují i vzdalují, neškrtejme v ničí svobodě, protože se nám to zdá dobré. Tak by se snad dalo shrnout Kunderovo poselství posunuté do současnosti této diplomové práce.

4.6 Kastrující stín svatého Garty

Esej francouzsky poprvé vyšla roku 1991 a tvoří druhou část knihy *Zrazené testamenty*. Český překlad byl poprvé otištěn v roce 2001 v časopise *Host*.⁴⁰

Pokud bychom hledali alternativní název pro tuto esej, zřejmě by se hodilo označení *Zneuznané dědictví Franze Kafky*. Povšimněme si. Žádný představitel žádné literatury v sobě nemá zakotvený rys tak silného pesimismu, zoufalství, deprese či skleslosti jako Franz Kafka. Samo o sobě by to nebylo až tak zajímavé, kdyby ve skutečnosti nešlo o kastrující stín.

V kapitole *Nechovejte se tu jako doma*, přáteli jsme se částečně dotkli situace, kdy jednotlivci mají tendenci rozhodovat za mrtvé. Z tohoto bodu vyjdeme, protože étos Franze Kafky je ve skutečnosti tímto výsledkem.

Nejdříve odkud název eseje pochází. Max Brod roku 1926 vydal román *Čarovná říše lásky*, který sice příliš znám není, ale skrývá v sobě tajemství. Jedna z postav, pražský spisovatel píšící německy Nowy, představuje samotného Broda. Není ani tak důležitý

⁴⁰ KUNDERA, Milan. *Kastrující stín svatého Garty*. V Brně: Atlantis, 2006, str. 31. ISBN 80-7108-274-0.

spletitý děj plný intrik, náhod a překvapení, ale důležitou část představuje postava Garty. Jedná se o „světce naší doby“⁴¹, u něhož Nowy (Brod) hledá radu ohledně milostného života, avšak Garta jako světec nemá s ženami zkušenosti, a tak nemá co předávat. Celkem paradoxní příběh dokumentuje fakt, že Garta je portrétem Franze Kafky.

Celý problém vyvěrá ze skutečnosti, že Brod byl Kafkou údajně požádán, aby jeho dílo zničil. Kundera tuto okolnost zpochybňuje tím, že ve skutečnosti Kafka pouze chtěl zničit jen některá díla. Nelze opomenout, že bez Broda by nám dnes z Kafkových děl nezbylo nic a jméno Franze Kafky by skoro nikdo neznal. Potíž spočívá v tom, že Kafku sice zná téměř každý, ale reflektuje úplně jinou osobnost. To, co všichni uznávají, je zkreslený obraz, jak jej Brod vytvořil a za co jej Kundera kritizuje.

Následně tím Brod dal za vznik něčemu, co Kundera označuje kfkologií.⁴² Její protagonisté nedokážou vyjít z hranic vytyčených Brodem. Hranic vedoucích jinde než mají. Nehovoříme proto o Kafkovi ale o zkafkologizovaném Kafkovi.⁴³ Proto si uvedme některé zásadní náležitosti, které Kundera kfkologům přisvojuje.⁴⁴

- 1) Kafku nezkoumají v kontextu historie světového románu, ale „mikrokontextu“ jeho životopisu,
- 2) Kafkovu biografii si pletou s hagiografií (Roman Karst na sympoziu v Liblicích roku 1963: „Franz Kafka žil a trpěl pro nás“!⁴⁵),
- 3) vyčleňují Kafku z území umění, zkoumají jen pouze jako filozofa, pouze srovnávají s Kierkegaardem a Nietzsche, ale ani slovo o romanopisci či básníkovi,
- 4) vyčleňuje z moderního umění (Joyce, Apollinaire, Picasso), prý nic společného s dekadencí,
- 5) vidí pouze alegorie, náboženské, psychoanalytické, marxistické, existencialistické, nehledá skutečný svět přetvořený imaginací, vidí poselství.

Jako příklad této cenzury nám poslouží ještě téma sexuality. Brod totiž Kafkův deník vydal, ale sexuální motiv z něj vymazal. Není proto divu, že Kafka pak vypadá jako symbol neurotiků.⁴⁶ Přitom snad nejhezčí erotická pasáž se nachází ve třetí kapitole

⁴¹ *Kastrující stín svatého Garty.*, pozn. 40, str. 10.

⁴² *Kastrující stín svatého Garty.*, pozn. 40, str. 15-16.

⁴³ *Kastrující stín svatého Garty.*, pozn. 40, str. 16.

⁴⁴ *Kastrující stín svatého Garty.*, pozn. 40, str. 16-20.

⁴⁵ *Kastrující stín svatého Garty.*, pozn. 40, str. 17.

⁴⁶ *Kastrující stín svatého Garty.*, pozn. 40, str. 20.

Zámku: milostný akt K. a Frídy.⁴⁷ Vzájemné propojení motivů erotiky a špíny vyvolává neopakovatelný dojem. Blondýnka je zde svedena za barovým pultem a jejich rozkoš se odehrává „v kalužích piva a jiné špíny“. Tato špína k sexualitě náleží. Zároveň délka soulože je přirovnána k dlouhé pouti pod cizím nebem. Tato metafora nás ale neděsí, má nás ve skutečnosti vábit.

Obrovskou roli tedy hraje Kafkova fantazie a komičnost.

4.7 Slova, pojmy, situace

Poslední esej v této široce pojaté kapitole mnohému čtenáři bude připadat zvláštní, pravděpodobně se v ní bude obtížně orientovat. Slova, pojmy, situace nepřicházejí s novým rozbořením románu apod. Dávají souhrn Kunderových myšlenek, aby nedošlo ke špatné interpretaci. Není totiž tajemstvím, že si Milan Kundera pečlivě hlídá překlad svých děl do cizích jazyků za účelem zabránění ztráty významů v procesu překladu. Vzhledem k tomu, že si uvědomil obtížnost dosažení těchto požadavků, vytvořil základní *návod*, jak se v textech orientovat a jak jim rozumět. My si přiblížíme některé pouze pro ilustraci.

Evropa

Evropě bude věnována celá kapitola a částečně jsme se o ní už zmínili. Její integrita se v průběhu dějin měnila. Od náboženství v době středověku po vědeckotechnický pokrok v novověku. Pokud náš světadíl (a to není jen geografický pojem) dnes váhá, co udělat, jde o důsledek toho, že ztratil ponětí o tom, co znamená cítit se Evropanem. „Evropan: ten, jemuž se stýská po Evropě.“⁴⁸

Interview

Kunderova nedůvěra k poskytování rozhovorů je známa. Novináři mají k dispozici obrovskou moc, s níž často neumějí pracovat, a mnohdy (i nechtěně) zkreslují podané informace. Interview se skládá ze tří hlavní posloupností.⁴⁹ Jednak žurnalista touží po otázkách vzešlých z jeho zájmů, nikoliv od tázaného. Posléze je seškrtná a využije jen některé. Následně výslednému „torzu“ začne přisvojovat vlastní významy. Proto Kundera za podvrh považuje všechny výroky, jež mu jsou připisovány, ovšem sám je nepodepsal.

⁴⁷ *Kastrující stín svatého Garty.*, pozn. 40, str. 26-27.

⁴⁸ KUNDERA, Milan. *Slova, pojmy, situace*. Brno: Atlantis, 2014, str. 11. ISBN 978-80-7108-344-3.

⁴⁹ *Slova, pojmy, situace*, pozn. 48, str. 14.

Kýč

Tento termín bývá často zneužíván pro popření odlišného názoru. Podívejme se na něj trochu jinak. Svět nabízí mnoho pravd. Pokud svou pravdu začneme považovat za jedinou správnou, tehdy se jedná o kýč. Detektivní romány (či jiné útvary) si prošly často až brutálním pokusem o potlačení. Kundera díla Agathy Christie za kýč nepovažuje.⁵⁰ Další důkaz toho, že univerzálně říci, co je kýč, není možné; resp. to by byl ten kýč.

Opakování

Noční můra každého opravovatele slohových prací nemusí tak zcela za noční můru platit. Existuje totiž instrument záměrného opakování, jímž autor vyjadřuje svůj styl. Vezměme si například Annu Kareninu a četnost užívání slova „dům“. V originálu se objevuje osmkrát během šesti vět, kdežto francouzský překlad čítá jen jedno.⁵¹ Proto Kundera odmítá pojem synonyma, protože slova se nedají volně nahrazovat. Je to zajímavý úhel pohledu, ale domnívám se, že je použitelný pouze pro určité intelektuální prostředí. Něco jiného je, když napíšeme román a záměrně opakujeme některá slova, abychom podtrhli svou literární cestu, a když žák ve slohové práci během pěti řádků desetkrát použije sloveso *být*, protože téměř pomalu ani jiné nezná.

Román

Hlavní atributy románu jsme viděli v kapitole Umění románu; jak tedy toto téma shrnout? Za ocenění stojí především skutečnost, že román evropského stříhu nemá obdobu v žádné jiné části lidské civilizace, a to pro svou bohatost z hlediska forem a intenzivní vývoj.⁵² Romanopisec má za úkol uchránit kontinuitu s minulostí před rozerváním v důsledku zrychlení dějin.⁵³

⁵⁰ Slova, pojmy, situace, pozn. 48, str. 19.

⁵¹ Slova, pojmy, situace, pozn. 48, str. 28.

⁵² Slova, pojmy, situace, pozn. 48, str. 33.

⁵³ LE GRAND, Eva. *Kundera aneb Paměť touhy*. Olomouc: Votobia, 1998, str. 154. Velká řada (Votobia). ISBN 80-7198-305-5.

5 Pojem střední Evropa

Jestliže chceme pochopit skutečné poselství Milana Kundery, nelze se omezovat na pouhou izolovanou optiku doby i místa. Kundera jako literát evropského významu přispěl k zásadnímu filozofickému tématu, které své opodstatnění našlo v době studené války, avšak které rozhodně má obrovský význam taktéž v 21. století. Jedná se o pojem střední Evropy.

Vzhledem k tomu, že tento pojem Kundera pochopitelně nezavedl, ale posunul jej do specifického významu, rozdělím následující úvahy do dvou etap. První se bude zabývat koncepcemi střední Evropy, jak je historický vývoj našeho kontinentu ovlivňoval; druhá naváže pojetím Kunderovým. V zásadě přijímám argument, že pro diplomovou práci o tvorbě Milana Kundery by sice stačilo pouze pojetí této osobnosti, ovšem domnívám se, že má-li tato práce seskupit poznatky skutečně z inovativní stránky, musí propojit různé úhly pohledu právě proto, aby Kunderovy názory vynikly v dobovém srovnání i historické adaptaci.

5.1 Koncepce střední Evropy

Úvodem si připomeňme výrok Timothyho Gartona Ashe, jež celou problematiku vystihuje zcela bravurně. „Řekni mi svou definici střední Evropy a já ti řeknu, odkud jsi.“⁵⁴ Toto skladebně poměrně jednoduché vyjádření v sobě skrývá podstatu středoevropského regionu, dokonce toho evropského celkově. Definovat nejsevernější, nejjižnější, nejzápadnější či nejvýchodnější cíp čehokoliv není problém jako ukázat na cosi uprostřed. Naše úvahy do sebe navíc musejí zakomponovat fakt, že studená válka, tedy soupeření Východu a Západu se ve své podstatě bránila něčemu uprostřed. 50. léta znamenala úzkostnou snahu o nezpochybnitelné rozdělení sféry komunistického (východního) a kapitalistického (západního vlivu). 60. léta sice přinesla určitou míru sebereflexi a tím uvolnění, ale na Západě liberální snahy zhatila válka ve Vietnamu, na Východě Brežněnova doktrína (znamenající mj. okupaci Československa v srpnu 1968). Čas pro novodobou snahu definovat střední Evropu proto přišel až v následujících letech a desetiletích.

⁵⁴ GAŠOVÁ, Kateřina. Pojem Střední Evropa a jeho interpretace. *Masarykova univerzita* [online]. Brno, 2013, str. 12 [cit. 2016-05-21]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/349174/esf_b/Gasova_Stredni_Evropa.pdf

„Polsko není Východ nebo Západ. Polsko je středoevropská země.“⁵⁵ Tato slova někdejšího amerického prezidenta Reagana v britském parlamentu přišla krátce poté, co byl v Polsku vyhlášen výjimečný stav. Na samotnou definici to ovšem nestačí, jelikož více než o skutečné pochopení středoevropského regionu se jedná spíše o politickou snahu rozmělnit protichůdný blok. Asi těžko bychom se od Ronalda Reagana dočkali slov, že Německá spolková republika není západní stát, ale náleží do střední Evropy.

Jak tedy ale tento region definovat?

První útvar snažící se o středoevropské společenství představuje Svatá říše římská. Z této skutečnosti vyplývá fakt, že onen zmíněný německý (popř. rakouský) element bude hrát v utváření spojnice mnoha důležitých obchodních a kulturních cest podstatnou roli. Jestliže jsme zmínili západní část, nasnadě je tedy zmínit oblast východu. Střední Evropa proto na této světové straně vždy viděla dvě hlavní velmoci – Ruské carství a Osmanskou říši. Obava z takového vlivu spojená s výraznou germanizací a rolí katolické církve způsobila zesílení pozice Habsburské monarchie, která především od 16. století čím dál tím větší území přikovala k otěžím rakouské nadvlády (včetně českých zemí). Růst pozice Rusů na východě způsobil, že zbylé projekty se neukázaly jako příliš životaschopné. Jako příklad uveďme Polsko-litevskou unii, která sice mohla mít upřímnou snahu jakýsi středoevropský prvek mezi silnějšími hráči vytvořit, ale trojí dělení Polska ukázalo, že tento středovýchodní projekt byl dříve či později odsouzen k zániku.

K zániku však historie odsoudila mnohé další útvary. Habsburská monarchie sice mohla hrát centralizovanou roli v době ohrožení kontinentu Turky, ale sociální, demokratizační, liberalizační a národnostní pochody od 19. století toto soustátí nedokázalo zvládnout. Ukázalo se, že střední Evropa velmi citlivě reaguje na rozdíl mezi pojmem stát a národ. Marné tedy bylo vytvoření dualismu mezi Rakouskem a Uherskem, jelikož snaha jednotlivých (hlavně slovanských) národů na sebeurčení způsobila, že oslabená monarchie se po 1. světové válce naprosto ztratila z mapy. Německo po několika prohraných válkách své hranice také změnilo, a tak Evropa po roce 1918 vypadala na politické mapě mnohem roztržitěji než před rokem 1914. To, že se jako neživotaschopný projekt v části střední Evropy ukázalo například spojení jižní Slovanů do Jugoslávie či spojení Čechů a Slováků do jednoho státu, jen podtrhuje fakt, že koncepce střední Evropy je velice složitá

⁵⁵ British Parliament: President Reagan's Address to Members of the British Parliament - 6/8/82 ReaganFoundation. *Youtube.com* [online]. , 4:32-4:39 [cit. 2016-05-14]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=uCu7-Ka_zbY

a z hlediska státoprávního uspořádání je Evropa dnes ještě roztržitější, než byla před sto lety.

Pro ilustraci proto zmíníme tři koncepce střední Evropy, jež se od sebe v řadě ohledů značně liší – slovenskou, (pan)germánskou a ruskou. Vždy jde o pocit sounáležitosti s vyšším celkem, což dokumentuje postupný rozpad řady států. Jugoslávie se rozpadla, protože Slovinci a Chorvati se nepovažovali za stejný „jugoslávský“ národ jako kulturně i hospodářsky odlišní Bosňáci nebo Makedonci (vše doprovázené neblahou rolí Srba Miloševiče), Slováci se cítili v Československu příliš utiskováni, což způsobila již prvorepubliková idea čechoslovakismu (opět důsledek německého elementu) a v řadě dalších ohledů bychom mohli pokračovat.

5.2 Slovenské koncepce

Každý národ, který se setkal s omezením vlastního kulturního vlivu, se svého významu snažil dostát od dob národního obrození, které na Slovensku přišlo se zpožděním oproti českým zemím. Abychom našli nějakého významného zástupce tohoto směru, shrňme ideály Milana Hodži.

Jeho pojetí se vždy neslo v duchu federace. V této době sice bylo Československo prakticky unitárním státem (hraní dvouslokové hymny tak vypadalo spíše komicky), ale federativní pojetí nechápejme jen uvnitř našeho státu. Hodža totiž nebyl přesvědčen o dostatečné síle států nově vzniklých po 1. světové válce, a proto volal po jejich bližší spolupráci. Stál proto u zrodu tzv. Malé dohody, tedy spojení Československa, Rumunska a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (později Království Jugoslávie). Rozsah spolupráce geograficky nezasahoval jen do součtu území dnešních nástupnických států, ale v rámci Československa zahrnoval ještě dnes ukrajinskou Podkarpatskou Rus (resp. Zakarpatskou Ukrajinu) a v případě Rumunska oblast Besarábie, tedy zejména současné Moldavsko, naopak v rámci Jugoslávie nešlo o severozápadní část Slovinska, jež tehdy náležela Itálii.

Slovenská koncepce Milana Hodži proto byla ve výrazné shodě s koncepcí českou v podání T. G. Masaryka. Už z toho vidíme fakt, že název kapitoly poněkud provokuje, jelikož se nejedná o představitele slovenské politiky, jenž by za sebou měl v oblasti národnostního a státního uspořádání výraznou podporu. Především úspěch Hlinkových l'udovců ukazuje, že tomu tak nebylo. Politika Andreje Hlinky však vedla slovenský národ

do izolace od demokratických států a po roce 1939 znamenala kolaboraci s nacistickým Německem. Proto byl jako myslitel zabývající se osudem Slovenska s ohledem na středoevropský region vybrán právě Milan Hodža. Zároveň také došlo ke shrnutí dominantní české prvorepublikové koncepce, která Kunderu nemohla neovlivnit.

5.3 Česká koncepce

Tohoto tématu jsme se výrazně dotkli již v předchozí části, soužití Čechů a Slováků v jednom státě po většinu 20. století ani nedává jinou variantu, nicméně některé okolnosti vyznačující se odlišnostmi nalezneme. Máme-li jmenovat koncepci, jež je ryze česká a nevznikla v době československého státu, vytkněme názory Františka Palackého. Tento obrozenec politicky se angažující v polovině předminulého století, tedy kolem revolučního roku 1848, vytvořil schéma, které do značné míry nazvěme usmiřující a tolerantní, jelikož vedle reformních kroků také obsahovalo návaznost na kontinuitu předchozích let. Ačkoliv to tak zřejmě na první pohled nevypadá, mezi řádky se tím dotýkáme rovněž filozofického rámce Milana Kundery, a to nejenom z důvodu v regionu, v němž se ocitáme, ale hlavně právě s ohledem na možnost kontinuity. Ona kontinuální či diskontinuální linie je klíčová pro pochopení moderního románu, jak jej Kundera vytyčil. Jedná-li se o pozice v *rozbitém* světě, který s sebou nese výrazné změny v románové tvorbě, narážíme tu na problém, do jaké míry je ještě možné kontinuálně pokračovat v rámci dřívější epochy vývoje. Pokud celou záležitost převedeme do politické roviny 40. let 19. století, František Palacký nám v souvislosti syntézy austroslavismu a liberalismu ukazuje, jak spojit snahu o společnou rakouskou říši s národnostními zájmy jednotlivých jeho útvarů. Budu-li parafrázovat onen slavný výrok; pokud bychom Palackého neměli, skutečně bychom si jej museli vymyslet. Jeho názor na reformovaný rakouský stát, který bude tvořit obranný val proti imperiálním náladám v Rusku i nevyzpytatelnému sjednocujícímu se Německu, je v podstatě využitelný do 21. století. Můžeme namítnout, že každá koncepce navrhuje určité sjednocení střední Evropy. Za prvé ale ne každá počítá s Německem jako možným rivalem, ne každá nepodléhá panslavismu (o němž ještě bude řeč) a ne každá nerozbíjí, ovšem hledá rozmanitost v jednotě. Vždyť co jiného by mělo položit základní kamen evropskému myšlení než právě toto. A co jiného by mělo být (středoevropské) myšlení než vzhled do Kunderovy tvorby. Proto považuji zmínění Františka Palackého za zásadní s vědomím, že Kunderu a Palackého dělí několik generací a tím se i jejich teorie a koncepce přizpůsobují novodobé realitě.

5.4 Polské koncepce

Úhel pohledu tohoto národa je stejně zajímavý jako vývoj jeho hranic. Polsko je v tomto smyslu symbol všeho podstatného, co se ve střední Evropě událo. Stalo se obětí trojího dělení mezi Prusko, Rakousko a Rusko a na své obnovení čekalo několik staletí. Stejně jako například náš národ, který ovšem do područí Vídně spadl celý. Další záležitost, která charakterizuje Polsko i pojem střední Evropa, je jeho propojenost na východ, řečeno minimálně geograficky. Spojení s Litvou do společného státu ilustruje obavu před hrozícím nebezpečím a vytvořením obranné zdi proti rozpínavosti německé i ruské. Nacházíme zde obdobný styl myšlení jako u Františka Palackého, pro změnu on obranu viděl ve federálně uspořádaném Rakousku, nikoliv vlastním státu. Principiálně se však cesty nerozcházejí. Také se po 1. světové válce stalo jedním z obnovených menších států vzešlých z rozpadu dřívějších impérií či územních ztrát poražených zemí. Vzhledem k tomu, že není jasné, kde končí a kde začíná střední Evropa, není samozřejmé, kde končí a začíná meziválečné Polsko. Vždyť v této době Polsku náležel i Vilnius, dnešní hlavní město Litvy. Opět návaznost na dřívější složitý politický vývoj. Po 2. světové válce se vliv Sovětského svazu posouvá směrem na západ. Výsledek pro Polsko? Územně se posouvá tímž směrem. Žádná středoevropská země nemá ve své podstatě tak hluboký rys dějin regionu jako Polsko – od územních ambicí větších sousedů, přes obranné spojení, po výrazné změny v hranicích státu.

Naše dějiny byly polskými návrhy ovlivněny situací během 2. světové války, kdy se uvažovalo o československo-polské (kon)federaci. Užitá závorka skutečně má svůj význam, jelikož obtížně můžeme tušit, jak by konkrétně společný stát Čechoslováků (Čechů a Slováků) a Poláků vypadal. Jediné, co lze vyloučit, je jakási československo-polská obdoba čechoslovakismu, tedy unitární spojení nespojitelného (ač pojem zní sebelépe). Když jsme hovořili o Českém údělu, nasnadě byla otázka, kde je Slovenský úděl? Nejde snad ani o to, že jsme na Slováků zapomněli, ale zřejmě o to, že buď jsme si je až příliš přičlenili, nebo naopak reflektovali přirozené odlišnosti mezi těmito dvěma národy, a tak na Československý úděl nedošlo, přestože úvahy o připodobnění Českého údělu a Československého údělu mají svůj logický základ. Jak by Milan Kundera hodnotil Český úděl v československo-polském státě? Tato otázka je natolik hypotetická, že snad dokonce obsahuje odpověď, proč k této (kon)federaci nakonec nedošlo. Důležitost spočívá v tom, že navrženým dualismem mezi „Čechoslováky“ a Poláky byla potvrzena

středoevropská vzájemnost, ač existence přímo v jednom státě se zdá být nereálná, dokonce směšná.

Roztříštěnost střední Evropy dokumentujeme na faktu, že polským koncepcím byla vyčítána přílišná dominantnost, jež vycházela z přesvědčení, že polský národ, jehož stát je z nově vzniklých útvarů ve střední Evropě nejrozsáhlejší, má nárok na vůdčí roli.⁵⁶ Už v této rovině spatřujeme ono heslo „jednotná v rozmanitosti“, kdy sice vidíme, že o vzájemných vztazích uvažovat jde a étos jednoty minimálně jako obranný prvek před agresí ze západu i východu má smysl, zároveň ale také vidíme, že rozmanitost znemožňuje vytvoření jednotného státu, jako se to stalo kupříkladu roku 1871 v Německu.

Střední Evropu skrze Polsko lépe pochopíme ještě díky jednomu pojmu. První z nich je *středovýchodní Evropa*. Částečně jsme tuto záležitost naznačili už v případě Polsko-litevské unie. Označení středovýchodní Evropa totiž znamená potvrzení o nemožnosti konkrétního vymezení hranic střední Evropy, jelikož tento kulturní region se neustále posouvá. V uvedeném případě směrem na východ, a to dokonce do unie se zemí, která se ve 20. století stala součástí Sovětského svazu jako Litevská sovětská socialistická republika. Paradoxně právě v tomto období jí bylo navraceno nynější hlavní město, jež předtím Polsko odevzdalo výměnou za posunutí svého území na západ, tedy územně na úkor poraženého a zdecimovaného Německa, jehož rozklad byl umocněn rozdělením do dvou států (Německé demokratické republiky a Německé spolkové republiky), čímž se opět paradoxně vytvořil základ pro poválečný hospodářský úspěch Západního Německa, které dovedlo vytvořit mnohem lepší ekonomické podmínky než císařství či Výmarská republika rozkládající se na větším území, především relativně bohatém tzv. Německém Slezsku, jež (opět paradoxně) české země ztratily po prohrané prusko-rakouské válce za Marie Terezie. V tomto záměrně delším souvětí bylo užito několik paradoxů, které spolu vzájemně souvisejí a kouzelně se prolínají, což dokumentuje historické změny ve střední Evropě, které jsou samy o sobě jedním velkým paradoxem.

5.5 Německé koncepce

Jestliže jsme si v případě Polska mohli pohrávat s paradoxy a víceméně se i usmívat nad naivní snahou spojit Čechy, Slováky a Poláky do jednoho (kon)federálního státu, úsměv ztratíme při uvědomění si role některých německých koncepcí. Svatá říše Římská

⁵⁶ *Pojem Střední Evropa a jeho interpretace*, pozn. 54, str. 31.

národa německého či Rýnský spolek ukázaly, že zde se již nejedná o naivní myšlení, návrh na usmíření prostřednictvím Palackého austroslavismu či snahu o obranu před agresí, ale o vyvolání agrese. Pro střední Evropu výrazným prvkem tohoto významu v negativní konotaci znamenal pangermanismus, resp. jeho útočné fáze.

Zde rozlišme (nebo spíše připomeňme) dvě věci. Politická rovina není totéž co kulturní. Pokud s ohledem na některé německé názory na střední Evropu chceme kritizovat určitou míru domnělé nadřazenosti, vůbec to nevyvrací pozitivní vliv německého národa na národy ryze středoevropské v kulturním slova smyslu. Milan Kundera je toho příkladem svým obdivem k Hermanu Brochovi. To, že toto jméno není ve střední Evropě (Českou republiku nevyjímaje) výrazně známo, nepopírá fakt, že Brochův přínos je značný.

Rovněž si uvědomme, že Německo mělo na své středoevropské sousedy výrazný vliv ekonomicky. I dnes se setkáváme s výraznou propojeností tuzemské a německé ekonomiky, ale to neznamena, že jsme se stali německým protektorátem. Spíše tím je dokumentován rozdíl myšlení v Německu a mj. v České republice. Jestliže si pomůžeme údaji ze současnosti, v roce 2015 vzrostla německá ekonomika o 1,7 % a veřejné finance dosáhly výrazného přebytku; česká ekonomika rostla asi dvaapůlkrát rychleji, přesto státní poklad skončila v 70miliardové ztrátě. Nesnažme se proto za svými nezdary vidět Německo ani nyní, ani v kterémkoliv jiném století.

Abychom ale kritikům německého vlivu na střední Evropu dali alespoň v něčem za pravdu, vraťme se ke zmiňovanému pangermanismu, který pro svobodný vývoj menších národů nebezpečím byl a reálně tedy narušoval principy, na nichž stála tvorba jak Milana Kundery, tak Hermana Brocha. Například v románu Má dáti spisovatele Gustava Freytaga nacházíme úvahy o tom, že Němci jako nositelé „dobrých“ vlastností mají za úkol zlepšit stav židů i slovanských národů. Toto sobecké, povýšenecké a scestné smýšlení bohužel stálo u militaristického uvažování, jež je velmi působivě (dá-li se toto slovo v takovém kontextu použít) zpracováno E. M. Remarquem v díle Na západně frontě klid. Obdobu Freytaga zde ztvárňuje kantorek, na jehož radu mladí lidé narukovali do armády, v důsledku čehož postupně přišli o ideály, nakonec i o život. Nepoučení historií Němci uvěřili ještě jedné podobné koncepci – nacismu. S ohledem na poválečný vývoj je ale podivuhodné, jak se současné Německo dokázalo se svou minulostí vypořádat, konkrétně jaký stud při pohledu do 30. a 40. let minulého století pociťuje.

5.6 Ruské koncepce

Totéž ale nemůžeme říci o Rusku, kde Stalinova podpora stále dosahuje obrovských rozměrů. V ruské společnosti neproběhl obdobný proces jako v Německu po roce 1945, a proto si ruské náhled na střední Evropu přiblížíme.

Stejně jako Německo mírový vývoj střední Evropy ohrožovalo pangermanismem, carské Rusko (posléze – snad opět paradoxně – i Sovětský svaz) panslavismem. Tento pojem si vysvětlíme následující kapitolou rozebírající Kunderův Únos Západu, ale stručný vstup do ruské problematiky udělat musíme už nyní.

Rusko je samo o sobě zajímavý region z důvodu své obrovské rozlohy. Dnes zaujímá plochu přes 17 milionů kilometrů čtverečních, v dobách carského Ruska i Sovětského svazu byla rozloha ještě o několik dalších milionů čtverečních kilometrů větší v důsledku zahrnutí celé východní Evropy v užším slova smyslu, Kavkazu a střední Asie. V příští kapitole rozebereme, jak tento obrovský rozsah souvisí s uvažováním Milana Kundery o střední Evropě, nyní ale zkusme vytyčit hlavní pilíře toho, co znamená být Rusem v evropském kontextu.

Je totiž zásadní si uvědomit, do jaké míry Rusko v kontaktu s Evropou ještě zůstává Ruskem. Například realistická tvorba 19. století nám ukáže úzkou propojenost této východoevropské literatury s tvorbou západoevropskou (anglickou či francouzskou), ale je otázka zda mluvíme stále o tomtéž Rusku. Možná bychom mohli trochu provokativně říci, že v globálu máme dvě Ruska – jedno evropské, druhé „asijské“. Ovlivňování ruské a evropské kultury je viditelné oběma směry, ale skutečně byl takzvaně ruský zájem například právě ve střední Evropě zájmem rovněž Rusů žijících na východ od Sibíře či dokonce na Kamčatce? Není pro ně tato problematika až příliš vzdálená, aby byla pojímána *celorusky*?

Ať tak či onak, ve sféře střetu ruského a středoevropského elementu budeme hovořit o ruských zájmech, které s Evropou přímo souvisejí, a proto vyjdeme z poněkud uměle naznačeného evropského Ruska (což není myšleno jako geografický pojem).

Ruské carství své zahraniční ambice převtělilo do imperiálního panslavismu, jenž měl pod ochranu největší slovanské země zahrnout menší slovanské národy. Tento poznatek je pro budoucí Kunderovu tvorbu zásadní, jelikož taková teorie našla své (zcela mylné) opodstatnění v éře komunistického režimu, který jím maskoval nesourodost

existence Východního bloku. Právě Milan Kundera na tento rozpor upozorňoval, což uvidíme v Únosu Západu.

Snaha ovládnout co největší prostor střední Evropy až pokrytecky proklamovaným panslavismem se tříštil a tříští dodnes s tendencí kooperovat se Západem. Car sice mohl vybízet menší slovanské národy ke všeslovanským náladám, ovšem narušení spojení s rakouskou monarchií v rámci Svaté Aliance nespočívalo v zájmu impéria. Stejně dnes aktivity proruských separatistů na východě Ukrajiny ve spojení se zabráním poloostrovu Krym vyvolalo ostrou reakci západních zemí, což v souvislosti s klesajícími cenami ropy tvrdě zasáhlo ruské hospodářství. Koncepce (carské, sovětské i novodobé) tedy pendlují od údajné ochoty ochránit slovanské bratry a sestry, ale zároveň po obavu, aby tato demagogická ideologie neohrozila obchod se Západem více, než je schopno ruské hospodářství snést.

5.7 Západ

V úplném závěru této kapitoly si zhodnotíme (středo)evropskou terminologii a navážeme tím na pohled západní civilizace. Proto, abychom měli z čeho vycházet, si zhodnotíme premisy vývoje.

V dokumentu České století s názvem Veliké bourání je zachycen rozhovor T. G. Masaryka s britským premiérem D. L. Georgem⁵⁷. Tématem jejich rozhovoru v průběhu 1. světové války je myšlenka rozbití Rakouska-Uherska a vznik malých samostatných států. George tomuto postupu vytýká vskutku pragmaticky, proč by nyní jeho vláda měla jednat s deseti prezidenty, když doteď stačil jeden císař. Přesto se něco později na postoji Západu změnilo a malé nástupnické státy opravdu vznikly.

Zájem Západu totiž po roce 1918 spočíval v rozbití regionu na několik menších útvarů, které by Německo ovládlo podstatně složitěji, než by posílilo svou moc například v případné personální unii s Rakousko-Uherskem. Tato varianta, před níž varoval Karel I. krátce před svým skolem⁵⁸, se sice v obraně před vzrůstající německou agresí neosvědčila, v podstatě ale existuje dodnes, dokonce došlo ke vzniku ještě většího počtu států –

⁵⁷ *České století 1918 - Veliké bourání* [online]. , 52. minuta [cit. 2016-05-22]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=Zj0a2mKPPgc>

⁵⁸ Karel I.: Karlova vize budoucnosti. *Wikipedie.cz* [online]. [cit. 2016-05-23]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Karel_I.

v důsledku rozpadu Československa a Jugoslávie. Řada těchto států je integrována do západních struktur, některé země jsou členy Evropské unie a Severoatlantické aliance zároveň. Ukazuje se, že Západ je schopen vytvořit úzké vazby se značným počtem středoevropských států a zároveň s těmito státy soupeřit o vlastní pohled na aktuální události. Současná migrační krize ukazuje na rozdílná stanoviska západní Evropy a států tzv. Visegrádské čtyřky (Česká republika, Slovensko, Maďarsko a Polsko), ačkoliv obě strany jsou součástí týchž zásadních západních struktur.

Tento rozkol je zřejmě do značné míry způsoben tím, že Západ neměl nikdy příliš nutnost se o dění ve střední Evropě zajímat. Maximálně ji chápal jako oblast, kam až zasáhla Osmanská říše či kde by se měla vytvořit obranná hráz proti narůstajícímu vlivu bolševismu. Po roce 1945 se ale řada středoevropských národů nepřírozeně ocitla na Východě, což bylo v rozporu s logikou jejich vývoje. Západ ale tuto diferenciaci nebyl schopen postřehnout, a tak se na východ od železné opony prostě nacházel politický Východ. Pojem střední Evropa byl v době studené války zmíněn snad až v 80. letech na základě výzev spisovatelů typu Milana Kundery. Politická reprezentace reagovala pragmaticky, jak jsme mohli zaznamenat ve výše citovaném projevu prezidenta USA Ronalda Reagana. Dodnes střední Evropa představuje pro Západ region, se kterým si neví příliš rady. Zároveň jej chápe jako novodobou součást svých dohod, zároveň se obává rychlého přesunu pracovních sil z postkomunistických zemí směrem na západ. Proto nám nyní Únos Západu retrospektivně možná mnohé ukáže.

6 Únos Západu

Esej je rozčleněna na jedenáct částí oddělených spíše jen číslicemi než přímo myšlenkovým odstupem, jelikož řadu úvah ani na jedenáct částí říci nejde. Některé podkapitoly dokonce na sebe navazují i použitými výrazy na počátku následující části. Například na konci páté části se Kundera zamýšlí nad postavením slovanských národů ve Východním bloku a v šestém oddílu vyvstává otázka, zda „se *tedy* střední Evropa provinila“. Povšimněme si už jen výrazu *tedy*. To není lexikální *berlička*, aby řečená věta nepůsobila příliš stroze. V tomto slově se ukrývá důležitá souvislost s dalšími větami. Z pohledu čistě formálního se dostáváme zpět k pronesené myšlence, že všechno souvisí se vším. Řada úseků by ani nemusela být takto oddělena, jelikož stanovení přesných hranic je v rozporu se základním poselstvím. Vždyť samy hranice střední Evropy nemohou být vnímány jako vojenská linie striktně oddělující určitý prostor od zbytku světa.

Když už jsme u těch číslic, jeden argument potvrzuje, že skutečně nejde o důmyslné neoddiskutovatelné rozčlenění. Kundera se považoval za posedlého číslem sedm. Pokud bychom charakterizovali jeho romány, tato skutečnost ozřejmuje několikero symbolů, jež jsou použity, případně skryty mezi řádky. Jaký by ovšem Kundera měl vztah k „jedenáctce“? S ohledem na tento směr uvažování jsem přesvědčen, že rozdělení na příslušné kapitoly (nebo spíše oddílů bez názvů) je opravdu nutnost strukturně pomoci čtenáři se lépe orientovat, nikoliv *posedlost číslem sedm*.

Nejdříve shrňme, o čem Kundera pojednává. Chce-li autor, tak *tedy* v naznačených jedenácti úsecích.

6.1 Pro koho zemřeme?

Zemřeme za Maďarsko a za Evropu. Hlavní poselství první části vycházející z povstání roku 1956 v lidově demokratickém Maďarsku. Jakou souvislost ovšem má sovětský útok na tuto středoevropskou zemi s celou Evropou? Mohl si snad někdo myslet, že se Chruščov odhodlá k vojenskému úderu na kapitalistické země, *tedy* ke kroku, k němuž se neodvážil sáhnout ani Stalin? Nesmysl. Kundera správně upozorňuje, že propojenost Maďarska v polovině 50. let a západní Evropy netkví v aktuálním rozestavení tanků. Z nějakého důvodu ovšem svolání Evropy mělo smysl. Z nějakého důvodu představitelé maďarské revoluce k Evropě vzhlíželi. Z nějakého důvodu tato slova nemohla zaznít jinde než ve střední Evropě. Nebo by snad někdo heslo „zemřeme pro svou zemi a pro Evropu“ hledal v usnesení Kominterny či ústředního výboru KSSS?

6.2 Od Štětínu po Terst

Pro pochopení identifikace s Evropou se podívejme do historie. Kundera uvádí, že sice tento světadíl lze charakterizovat geograficky (od Atlantiku po Ural), ale obsahuje v sobě hlubší duchovní pouto. Postupný územní růst Římské říše ukrýval budoucí atributy způsobující neudržitelnost jednotné správy. Následně tedy bylo čím dál zdatnější rozdělení na západní a východní část, která se stala podkladem pro pozdější rozpad institucionální formy křesťanství na sféru katolickou a ortodoxní. Po roce 1945 však došlo k určitému přehodnocení a Východ se „rozšířil o několik set kilometrů na západ a mnohé národy, jež se odjakživa považovaly za západní, se probudily, jen aby zjistily, že se octly na Východě“.⁵⁹ Rozlišení zeměpisného pojmu od podstaty politické a kulturní je důležité. Zmíňme ale jednu zajímavost. Už Kunderova definice zeměpisné Evropy – od Atlantiku po Ural – v sobě ukrývá pozměnění vnímání Evropy po 2. světové válce. Všimněme si, že je vymezena od západu po východ. Proč ale o Evropě nemluvit jako o části světa od Skandinávie po Sicílii? Jestliže bychom chtěli dospět k reálné geografické definici, neobejdeme se bez čtyř úseků – severního, západního, jižního a východního; nejlépe pak ještě upřesníme dosah severovýchodní, severozápadní, jihovýchodní a jihozápadní. Kundera využil pouze úsek od západního cípu po východní a tím, možná i nechtěně, ve skutečnosti přišel s definicí nikoliv zeměpisné Evropy, ale potenciálně sjednoceného politického Západu a Východu.

Celá skutečnost je po roce 1945 komplikována tím, že se oblast středu Evropy dostala do složitého paradoxu. Kundera upozorňuje, že tyto země kulturně ležely na Západě, politicky na Východě. Následný vývoj je toho důkazem. V socialistických zemích (pokud toto označení chápeme jako urážku socialismu, raději v *sovětských satelitech*) došlo k mnoha revoltám, vzpourám či obrodným procesům. Protesty v NDR, krvavé potlačení maďarské vzpoury, demokratizační úsilí zvané jako Pražské jaro v roce 1968 v Československu. To je jen dílčí výčet, který v sobě obsahuje zásadní poznatek – komunistické režimy měly v kritických dnech v podobě své opozice téměř celý národ, nikoliv pouze úzkou skupinu signatářů „protistátních“ pamfletů. Neudržely by se tedy u moci, kdyby nedošlo k zásahu z Moskvy, v případě Maďarska a Československa dokonce intervencí vojenské. To byla podstata provolávání Evropy maďarskými představiteli. Snaha upozornit na své historické zakotvení vyvěrala z násilného přičlenění

⁵⁹ CABADA, Ladislav a Miloš HAVELKA. *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2000, str. 103. ISBN 80-7082-706-8.

střední Evropy do sféry vlivy Sovětského svazu, do sféry říše, jež se ubírala zcela jiným a pro střeoevropské země nepřirozeným směrem.

Je zajímavé, že střední Evropa bývá často vymezována negativně (např. jedna z mnoha definic říká, že se jedná o oblast mezi Němci a Rusy), ovšem už tak dopodrobna nejsou popsány rozepře uvnitř. Nikdo zvenčí Československo, stát ve středu Evropy, nenutil k rozpadu. Jeho zánik byl východiskem nerovnoměrného postavení Čechů a Slováků v jednom státě, což bylo potvrzeno právě federativním uspořádáním od roku 1969. Ve skutečnosti ani tento krok reálné zrovnoprávnění nepřinesl a zejména v centrálně plánované ekonomice příliš smysl ani nedával. V Jugoslávii bylo zase často zaměňováno, co je „jugoslávské“ a co je ryze „srbské“. Hranice střední Evropy nejsou přesně dány, ovšem například Slovinsko a Chorvatsko do ní dnes standardně zařazovány jsou. Jak se Jugoslávie ve svých počátcích chovala k menším národnostem? Vždyť původní název (Království Srbů, Chorvatů a Slovinců) zcela vymazal Černohorce, Bosence a Makedoňany. Pozdější uspořádání do tzv. bánovin v rámci Království Jugoslávie opět nepřineslo žádoucí strukturalizaci moci, a tak ke vzniku územních národnostních částí došlo až po 2. světové válce, kdy v rámci socialistické Jugoslávie status svazové republiky získaly Slovinsko, Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Srbsko, Černá Hora a Makedonie, pozici autonomní oblasti v Srbsku dokonce Kosovo a Vojvodina. Nerespektování těchto odlišností v Jugoslávii po smrti Tita i v Československu prakticky po celou dobu existence společného státu muselo vést zákonitě k rozpadu. Hazardování s pojmy národ a stát to jen dokumentuje.

6.3 Rusko

Výše uvedené poznatky využijme. Navážeme-li domněnku o nadřazeném vztahu Čechů vůči Slovákům, převedme tuto tezi do roviny, v níž ji popisuje Milan Kundera v rozebírané stati. Rozpad státu není jen historický údaj pro Československo či Jugoslávii, ale také pro Sovětský svaz, jenž dle Kundery střední Evropu vyňal z přirozeného prostředí Západu.

Únos Západu je o to hodnotnější, když si řadu věcí uvědomíme zpětně (neztotožňujme tento myšlenkový pochod s moralizováním při ohlédnutí se do minulosti). „Nikoli Rusko, nýbrž komunismus zbavuje národy jejich podstaty, a Rusko se navíc stalo

jeho první obětí.“⁶⁰ Aniž si to asi Kundera tehdy uvědomoval, v tomto souvětí je napsáno vše důležité o sovětské minulosti i budoucnosti. Je zde totiž tvrzeno, že Rusové se snaží porušit zbytek státu, k čemuž velmi napomáhá spletitá sovětská byrokracie, jež je popsána jako „nenárodní, protinárodní a nadnárodní“⁶¹. Vývoj událostí dal Kunderovi za pravdu. S narůstajícím národnostním uvědoměním od poloviny 80. let se rýsovaly kontury budoucího rozpadu. Nakonec všech patnáct svazových socialistických republik na počátku 90. let vyhlásilo nezávislost a Sovětský svaz přestal existovat. Korozi dovršily spory uvnitř nástupnického Společenství nezávislých států. Od počátku se tohoto projektu odmítly účastnit pobaltské země (Litva, Lotyšsko a Estonsko), které začlenění do SSSR vnímaly jako okupaci. V polovině minulého desetiletí řady SNS opustil Kyrgyzstán, po vojenské konfrontaci v roce 2008 Gruzie, po nedávných událostech ve východní Evropě také Ukrajina. Kundera tento vývoj ještě nemohl znát, ačkoliv jej lze *podezírat*, že mistrně zánik sovětského impéria předpovídal (nebo alespoň odkryl slabá místa). Otázka zůstává, o co tedy Rusko usilovalo a jak to souviselo se středoevropským prostředím. Idea Evropy totiž stojí na pluralismu. Dokonce heslo Evropské unie, politického pokračovatele ušlechtilých myšlenek sjednoceného světadílu se všemi klady i zápory, zní *jednotná v rozmanitosti*. Největší rozsah právě oné rozmanitosti spatřujeme ve středu Evropy, jelikož zde se po staletí mísily národy vzájemně bojující o své přežití i uzavírající (alespoň dočasná) spojení. Jestliže se tedy střední Evropa pokoušela realizovat „co největší rozmanitost na co nejmenším prostoru“⁶², Rusko usilovalo o pravý opak.

Největší říše světa rozkládající se na dvou kontinentech rozlohou přesahující 20 milionů čtverečních kilometrů⁶³ potlačovala individuální stránku jednotlivých národů, které byly vystaveny silné rusifikaci. Jako doklad Kunderových slov uveďme dvě historické okolnosti. První pochází z 19. století - krvavé potlačení polského povstání. V průběhu raného novověku si Rusko, Prusko a Habsburská monarchie v trojím dělení přisvojily dříve rozsáhlé polské (případně polsko-litevské) území ve středovýchodní Evropě, čímž tento stát na několik staletí vymazaly z mapy. Snaha emancipovat polský element v rámci ruského mocnářství zcela selhal, jelikož narazil na tvrdou perzekuci státního aparátu. Polsko-ruské územní spory na počátku 20. let 20. století (tedy krátce po znovuzaložení samostatného polského státu) a sovětsko-nacistický pakt na konci 30. let

⁶⁰ *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 104.

⁶¹ *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 104.

⁶² *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 104.

⁶³ Ruské impérium. *Wikipedie.cz* [online]. [cit. 2016-05-25]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Rusk%C3%A9_imp%C3%A9rium

ukázal, že ruské povýšenectví nad menšími státy i národy nebylo pouze charakteristickou konzervativní monarchie. Druhý příklad pochází z 80. let, doby, kdy už sovětské impérium počítalo svá poslední léta. Snaha ukázat světu jednotný sovětský lid naprosto ztroskotala na Kavkazu. Jednotlivé svazové republiky (Gruzie, Arménie a Ázerbajdžán) spolu vedly územní spor v rámci vnitřního uspořádání Sovětského svazu už od doby společného soužití v jedné svazové socialistické republice (Zakavkazská sovětská socialistická republika). Po národnostních sporech byla rozdělena na tři celky, k vyřešení problémů nedošlo. Naopak. Zejména mezi Arménií a Ázerbajdžánem vypukly ještě v době existence Sovětského svazu vojenské konflikty, kdy si obě strany nárokovaly tatáž území. Marné byly snahy Moskvy o uklidnění, a tak se myšlenka společného sovětského národa rozpadla stejně rychle jako samotný stát v roce 1991. Kundera coby příklad uvádí Ukrajinu. Sice tento údaj nepozornému čtenáři skryl jako poznámku pod čarou, ale zejména s ohledem na současný politický vývoj mají tyto řádky nezastupitelnou roli.

V reakci na to, jak Rusko centralizovanou mocí přeměňuje ostatních čtrnáct sovětských socialistických republik k obrazu svému, uvádí: „Jeden z velkých evropských národů – Ukrajinců je bezmála čtyřicet milionů – pomalu mizí. A k této nesmírné, skoro neuvěřitelné události dochází, aniž si to svět uvědomuje.“⁶⁴ Snad jediné, co se za desetiletí od napsání Kunderovy eseje Únos Západu změnilo, je fakt, že ukrajinskou krizi si tentokrát celý svět velmi pečlivě uvědomuje. Bývalá sovětská republika, stížená uměle vyvolaným hladomorem ve 30. letech a nadále přes formální udělení svazové statusu v SSSR, je i dnes v ohrožení, které hýbe světovou politickou scénou. Stejnou netoleranci vůči slabšímu a vůči rozmanitosti jsme v minulém desetiletí mohli spatřit v případě konfliktu Ruska a Gruzie, který vyvrcholil jednostranným vyhlášením nezávislosti Abcházie a Jižní Osetie na této kavkazské republice. Abychom byli féroví, připomeňme ale, že obdobou chyby, které se Rusko dopustilo v případě Abcházie, Jižní Osetie i Krymu učinil novodobý Západ (konkrétně jeho část) v Kosovu.

6.4 Tendence v literatuře

Další oblast, kterou nelze opomenout, je literatura. Podíváme-li se na historický vývoj, zaznamenáváme různé směry od gotické přes romantickou až po moderní umění. To, že se na všech úrovních vzdělávání mladí lidé seznamují (doufejme, že opravdu

⁶⁴ *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 104.

na všech; minimálně od druhého stupně základní školy) s tvorbou italskou, francouzskou, anglickou, německou a samozřejmě českou, nikoho nepřekvapuje. Tyto národy bez debat do Evropy náleží, a proto je jejich kulturní dědictví součástí společné evropské vzájemnosti. Co ale s literaturou ruskou? A jak vnímat literaturu bývalých sovětských republik, například Kyrgyzstánu? Kundera toto téma připodobňuje k situaci 19. století, kdy v Rusku existovala snaha se Evropě přiblížit. Carské impérium sice leželo větší částí na asijském kontinentu, přesto si uvědomovalo, že přísun kapitálu může vést pouze ze Západu. Tomu bylo nutné přizpůsobit kulturní klima. Proto car Alexandr II. zrušil samoděržaví, aby zreformoval zastaralé ruské hospodářství založené především na zemědělství a přeměnil jej v moderní průmyslovou velmoc. Fakt, že západní země běžely rychleji, nijak nevyvrací ušlechtilou snahu potřebné reformy provést nebo alespoň připravit úrodnou půdu pro jejich budoucí prosazení.

Pro přiblížení těchto souvislostí si uveďme realismus. Tento umělecký směr ve druhé polovině 19. století nahradil romantismus tím, že čtenáři poskytl zpracování pravdivých skutečností, zobrazil nitro člověka ve společenském i osobním životě a stejně jak dobově, tak sociálně podmínil hlavní postavy. Kundera uvádí, že ruský román našel své místo v evropské kultuře a řada zahraničních spisovatelů jím byla ovlivněna. Jména jako Tolstoj či Dostojevskij nejsou nám kulturně vzdálena. Nejsou to ani jména, která by setrvačně zůstávala v paměti střední a východní Evropy z dob komunistického školství. Jsou to jména, která prostě do Evropy patří. Tuto Kunderovu myšlenku podpoříme, podíváme-li se do učebních materiálů. Některé střední školy využívají pro hodiny literatury sérii čítanek od Marie Sochrové, a proto s ohledem, že tato diplomová práce je psána na pedagogické fakultě, udělejme menší exkurz do výuky 21. století. Realistická tvorba je zde rozdělena do čtyř oblastí:⁶⁵

1. Francouzská tvorba

Honoré de Balzac: Otec Goriot, Evženie Grandetová

Gustav Flaubert: Paní Bovaryová

Émile Zola: Zabiják

2. Anglická tvorba

Charles Dickens: Kronika Pickwickova klubu

⁶⁵ SOCHROVÁ, Marie. *Čítanka II. k Literatuře v kostce: [romantismus, realismus, česká a slovenská literatura 19. století, literární moderna] : pro střední školy*. Havlíčkův Brod: Fragment, 2007, str. 4-5. V kostce (Fragment). ISBN 978-80-253-0187-6.

3. Ruská tvorba

Nikolaj Vasiljevič Gogol: Revizor, Mrtvé duše

Ivan Sergejevič Turgeněv: Lovcovy zápisky

Lev Nikolajevič Tolstoj: Vojna a mír, Anna Kareninová

Fjodor Michajlovič Dostojevskij: Zločin a trest

Anton Pavlovič Čechov: Višňový sad

4. Severská tvorba

Henrik Ibsen: Nora

Rovněž studijní materiál Literatura 19. a počátku 20. století (od romantiků po buřiče) od Vladimíra Prokopa realismus 19. století rozděluje na literaturu ruskou, francouzskou a anglickou.⁶⁶ Jediné, co nás mohlo na uvedených přehledech zarazit, je, že v citované čítance chybí Oliver Twist od Charlese Dickense. Výčtu ruské literatury nejde vytknout nic, zcela přirozeně zapadá mezi západní (a severskou) tvorbu, jak to právě Milan Kundera popsal. Stejně tak je dobře připomenuta změna po bolševické revoluci. Ještě na počátku 1. světové války stálo Rusko na téže straně se Spojeným královstvím a Francií proti Německu, Rakousko-Uhersku a Osmanské říši. Paradoxně ale právě toto přiblížení se k Západu jej ekonomicky i sociálně vyčerpalo, což odkrylo dlouho doutnající spory, které vyvrcholily nejdříve koncem vlády dynastie Romanovců, jejíž kořeny sahají až do počátku 17. století, nakonec Velkou říjnovou socialistickou revolucí (samozřejmě konanou v listopadu – jedna ze známek toho, že Rusko se o přiblížení západním zemím v některých ohledech pouze pokoušelo; dodnes gregoriánský kalendář nepřijala pravoslavná církev⁶⁷).

Vývoj po roce 1917, zejména vyhlášení Svazu sovětských socialistických republik o pět let později a některé vojenské intervence státu Dohody, znamenal změnu kurzu a komunistické státní zřízení aktivizovalo „starou ruskou protizápadní posedlost a surově ji obrátilo proti Evropě“.⁶⁸ V tom také spočívá útok na střední Evropu. Kulturně se totiž po roce 1945 střeoevropské státy dostaly do střetu s vlastní identitou, do zápasu „o zachování jejich západního charakteru“.⁶⁹ Jsme-li u zachování národní podstaty, přesuňme

⁶⁶ PROKOP, Vladimír. *Čítanka k Literatuře 19. a počátku 20. století (od romantiků po buřiče): pro výuku literatury na středních školách*. Sokolov: O.K.-Soft, 2002, str. 1. ISBN 821.162.3.

⁶⁷ Gregoriánský kalendář: V Evropě i zámoří. *Wikipedie.cz* [online]. [cit. 2016-06-01]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Gregori%C3%A1nsk%C3%BD_kalend%C3%A1%C5%99

⁶⁸ *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 106.

⁶⁹ *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 107.

se přímo do současnosti. S ohledem na 21. století rozlišujeme ruskou literaturu a tvorbu vzniklou na území ostatních republik dříve náležejících pod patronát této doposud největší země světa (ať už ve smyslu carského Ruska nebo později Sovětského svazu). Považovat ukrajinskou a běloruskou literaturu či díla pobaltských zemí za součást evropského dědictví snad nikdo nezpochybňuje. Jiná věc je detailní znalost, protože pochopitelně rozbor lotyšské literatury není nejenom pro vzdělávací účely stěžejní. Evropský étos zde však vidíme. Podíváme-li se ovšem například do střední Asie, zprvu žádný důležitý evropský rozměr neočekáváme. Tyto země jsou kulturně velmi odlišné, hlavní náboženství zde tvoří islám (Tádžikistán 90 %, Turkmenistán 89 %, Uzbekistán 88 %, Kyrgyzstán 75 %, Kazachstán 53,7 %⁷⁰; pro srovnání – v Bosně a Hercegovině islám tvoří 40 % populace, středoasijským republikám v Evropě konkuruje pouze Albánie s cca 60 %⁷¹). Důkaz, že Kundera měl pravdu a v sovětských republikách došlo k výrazné rusifikaci, je fakt, že nám přece jenom někteří představitelé tamní kultury nejsou neznámí. Záměrně jsem výše zmiňoval Kyrgyzstán. Čingiz Ajtmatov do evropských učebnic literatury patří, i když jej asi vnímáme jako *doplňující učivo*. Došlo tedy k zajímavému jevu, kdy se prostřednictvím rusifikace (procesu tak vzdálenému od evropských hodnot) kyrgyzský spisovatel dostal do Evropy. Podotkneme ale, že Ajtmatov je Evropě znám z dob Sovětského svazu jako velvyslanec v několika zemích a institucích. Ve své podstatě spojení Ruska a Západu nemůže vyznít jen negativně. Kundera vítá v ruské hudbě obrovskou schopnost imaginace, a proto oceňuje přínos Stravinského, který spojil dlouholetý vývoj západní hudby a ruským prostředím. Stejně tak kladně vnímá Leoše Janáčka, kterého dokonce označil za rusofila.⁷²

6.5 Panslavismus, nebo svoboda?

Nyní se zaměříme přímo na podstatu onoho „zmizení“, jak Kundera ve své eseji politicko-kulturní proces střední Evropy definuje. Okrajem řekněme, že autor o oblasti hovoří jako o „satelitních zemích Ruska“⁷³, nikoliv Sovětského svazu, čímž potvrzuje předcházející úvahy. Příčinu onoho zmizení hledejme přímo ve střední Evropě. Dějiny těchto národů se vyznačují velmi nestabilním vývojem. Vzpomeňme, jak výrazně se

⁷⁰ Kazachstán: Obyvatelstvo. *Wikipedie.cz* [online]. [cit. 2016-06-03]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Kazachst%C3%A1n>

⁷¹ Albánie: Obyvatelstvo. *Wikipedie.cz* [online]. [cit. 2016-06-03]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Alb%C3%A1nie>

⁷² *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 106.

⁷³ *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 107.

měnily hranice Polska, a srovnajme to například s Francií. Středoevropské národy byly ze západu ohrožovány Německem a z východu Ruskem. Na udržení vlastní svrchovanosti bylo třeba vynaložit velké množství energie, jež ovšem musela rezonovat jinde, v jiné části oslabené a vyčerpané státní moci. Proto zdejší integrace nemohla proběhnout tak úspěšně jako ve velkých zemích, které se na rozdíl od svých středoevropských současníků mohly stát tradiční součástí evropského (resp. západního) povědomí.

Jeden z největších problémů, který ruská přítomnost ve střední Evropě přinesla, je pokřivení pojmu Slovan. Nikdo pochopitelně nezpochybňuje, že ve vývoji češtiny najdeme podobné rysy s polštinou, ruštinou, srbštinou či slovinštinou, a tak v rámci historického bádání je hledání společných slovanských rysů nejen zajímavé, ale dokonce důležité. Abychom věděli, kam kráčíme, musíme vědět, odkud přicházíme. Panslavismus však znamenal mimo zkoumání dějin také řadu jiných úhlů pohledu. Jestliže se snažíme sjednotit tento okruh národů, za prvé si uvědomme, že jdeme proti proudu času. Toto nelogické schéma proto má v sobě automaticky zakotvenu určitou nenáležitost, kterou Kundera popisuje a nad níž se zamýšlí. Ona „ideologie slovanského světa“⁷⁴ zapadala do formátu Východního bloku. Není ovšem pravda, že studená válka ji vytvořila. Pouze popohnala již dříve přítomný názor o slovanské vzájemnosti – inspirace Ruskem je typická například pro národní obrození, ačkoliv samozřejmě by bylo nemístné říci, že automaticky všichni národní obrozenci byli rusofilové. Zároveň se nedá popřít snaha *ochránit české země velkým Ruskem*. Podíváme-li se na mapu Evropy po 2. světové válce, spatříme, že na první pohled je idea „slovanství“ významná. Mezi sovětské satelity, tedy mezi socialistické (lidově demokratické spojence) slovanského Ruska nyní patří také slovanské národy v Československu, Polsku, Bulharsku a Jugoslávii. Pozdější vývoj ukazuje na četné trhliny. Slovanská vzájemnost nikterak nezmírnila spor mezi Titem a Stalinem, taktéž v srpnu 1968 v Československu asi těžko mohla široká skupina obyvatel takto smýšlet. Snaha Sovětského svazu vnutit svou politiku středoevropským zemím narážela na zmiňovanou nepřirozenost a neslučitelnost s evropskými (západními) hodnotami – natolik srostlými naším regionem. Panslavismus komunistická byrokracie mohla využít pro rozmělnění této nesourodosti. Vždyť spojení Slovanů-Čechů a Slovanů-Slováků se Slovany-Rusy (nebo Sověty?) se mohla zdát samozřejmá.

⁷⁴ *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 107.

Kundera správně upozorňuje na to, že toto klišé se nezaobíralo takovými „drobnostmi“ jako jazyky v Maďarsku, Rumunsku a NDR, které samozřejmě slovanské nebyly a nejsou ani náhodou. Nesmyslnost spojení všech slovanských národů pod *jednu střechu* se ukazuje nejenom v Kunderově postřehu, ale také při rozboru naší vlastní minulosti a národnostních sporů v SSSR. V předchozí kapitole jsme mluvili o tom, že v Sovětském svazu i přes formální vyhlášení ostatních svazových republik byla všudypřítomná hluboká rusifikace (zejména Kunderovo vystižení problému Ukrajiny je platné i dnes). V důsledku toho si uvědomme, že například středoasijská oblast sice náležela Sovětskému svazu, do oné široké všeslovanské rodiny, ve skutečnosti zde slovanské kořeny nenajdeme, jelikož všech pět států (Kazachstán, Kyrgyzstán, Uzbekistán, Tádžikistán a Turkmenistán) vycházejí z odlišného kulturního prostředí, což bylo obsaženo ve výše uvedené analýze tamního náboženství. Rovněž území Kavkazu (dnešní Arménie, Ázerbajdžánu a Gruzie) není slovanské, ačkoliv by dle komunistické teorie sjednocení slovanských států být mělo. Opět narážíme na problém, že nebyl dostatečně rozvinut rozdíl mezi termínem národ a termínem stát. Druhý aspekt je spojení tohoto problému s vnímáním v naší vlastní historii. O tomto rozporu museli vědět i národní obrozenci.

Chceme-li uvést důvod tohoto zmatení a posléze dokonce zmizení střední Evropy z mapy kontinentu, přesuňme se do éry Habsburské monarchie, resp. Rakouska-Uherska po roce 1867. Nespokojenost uvnitř tohoto soustátí jsme již zmínili, zamysleme se ovšem nad důsledky onoho rozpadu na konci 1. světové války. Již poslední císař Karel I. předpověděl, že rozpad dřívějšího středoevropského mocnářství pouze vytvoří nové slabé státy, čímž se posílí vliv Německa. Vypuknutí 2. světové války mu dalo částečně za pravdu, ačkoliv podotkneme, že meziválečné Československo skutečně patřilo do výkladní skříně evropské demokracie. Zjednodušeně řečeno si Rakousko za tuto zkázu mohlo samo. „Rakouské císařství mělo velkou příležitost učinit ze střední Evropy silný jednotný stát. Jenže Rakušané bohužel kolísali mezi pangermánským nacionalismem a svým vlastním středoevropským posláním.“⁷⁵ Jde o velmi výstižné popsání promarněných příležitostí, které našemu regionu mohla přinést rakouská nadvláda, ale nepřinesla. Ve skutečnosti se jednalo o zastaralou strukturu, jež nedokázala oťes v podobě 1. světové války unést, a proto se rozpadla. V žádném případě reformy v Rakousko-Uhersku nelze připodobnit například ke Spojenému království, které potřebné kroky udělalo, a tudíž má monarchii dodnes. Každá akce vyvolá protikladnou reakci.

⁷⁵ *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 107.

V tomto ohledu jsou právě nacionalistické tendence nerakouských národů pochopitelné, a to i přes důsledky tím míněné. „Nespokojené nerakouské národy střední Evropy rozbily v roce 1918 svou říši, neuvědomující si, že je, navzdory svým nedostatkům, nenahraditelná.“⁷⁶ Jednoznačné východisko se tedy pro demokratické uspořádání nejevilo. Zůstat pod patronátem Vídně (resp. Budapešti) znamenalo pokračování v polovičatých reformách, jež se příliš zpožďovaly za svou účinností. Rozbít soustátí zase připravilo úrodnou půdu pro Hitlerův a později Stalinův triumf. Přesně do tohoto kontextu zasadíme „ideologii slovanského světa“ a vychází nám chladnokrevný kalkul Kremlu ohledně „sjednocení“ nestabilní střední Evropy slovanským Ruskem.

6.6 Hranice

Stále narážíme na to, že jsme přesně nestanovili hranice střední Evropy. Tohoto úkolu se zde definitivně zřekneme, jelikož něco takového je nemožné. Minimálně ve smyslu tradičních hranic politických či vojenských. Střední Evropa se vyvíjí, mění a uzpůsobuje svou podobu významu doby. Pokud nějaké hranice nalezneme, jsou to ty kulturní. Tento poznatek je důležitý, proto podtrhuje fakt, že hranice států zde mají nepřirozený charakter způsobený dobovými vpády. Ony kulturní hranice jsou zajímavější. Zde netekla krev, zde se zrodila díla Brocha, Haška i Kafky. Zde začal působit Pražský lingvistický kroužek. Zde své místo našlo absurdní divadlo. Zde se totiž rýsovala jedinečná kultura vzájemně se spojující v odlišnosti.

„Byla by hloupost pokoušet se přesně narysovat její hranice. Střední Evropa není stát. Je to kultura nebo osud. Její hranice jsou imaginární a je třeba je znovu vytyčovat v každé nové historické situaci.“⁷⁷

6.7 Židé a střední Evropa

V následující části Kundera přichází s možná poněkud neobvyklým podobenstvím. Je jím srovnání střední Evropy a židovského národa. Na otázku, co je střední Evropa, si odpovídá, že je „nejistá oblast mezi Ruskem a Německem, obývaná malými národy“.⁷⁸ Koho jiného označit stejným způsobem malým národem než Židy, kteří po staletí byli perzekuováni, pronásledováni, vyháněni do ghatt, kteří ale také zároveň tvořili integrující element ve střední Evropě.

⁷⁶ *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 107.

⁷⁷ *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 109.

⁷⁸ *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 110.

Obdobný princip je přítomen rovněž ve středoevropských hymnách. Velké národy, jako Francouzi, Rusové či Angličané (posléze Britové), si otázky přežití vlastního národa pokládat nemusely. Vnějšími okolnostmi k tomu ale byly donuceny národy menší, které toto poselství vtělily do hymen. Počátek té polské zní: „Ještě Polsko nezhybnulo.“ Ve slovenské hymně se zpívá: „Slováci ožijú.“ To vše koresponduje s vnitřním přesvědčením o velmi nejisté budoucnosti, která je tímto zmiňována.

6.8 Závěrečné myšlenky

Řadu důležitých tezí obsažených v Kunderově eseji jsme již zmínili. Pokusme se tedy o konečný výčet ještě několika dalších, které bychom říci určitě měli.

Jestliže jsme mluvili o společném jmenovateli střední Evropy ve smyslu kulturních tradic, ve smyslu jednoty evropské je třeba tyto velké hodnoty hledat také. Ve středověku jsme je našli v podobě křesťanství, které určilo podobu celého kontinentu. Ať už se považujeme za věřící, nebo ateisty, svátky jako Vánoce či Velikonoce tvoří nedílnou součást každé civilizované rodiny – bez ohledu na náboženské přesvědčení. Zajímavé je to především v tom, že postupem času se ze životů Evropanů náboženství postupně vytrácelo, Češi jsou toho příkladem. Přesto pozůstatek těchto společných velkých hodnot k Evropě určitě patří.

V 21. století si už ale nevystačíme pouze s křesťanskou naukou, jež čím dál tím více začíná působit spíše jako velmi konzervativní relikv minulosti. Proto si Kundera pokládal už v době napsání *Únosu Západu* otázku, které nynější velké hodnoty dokážou Evropu sjednotit. Budou jím moderní technologie? Masmédia? Politika? Levice? Právice? Největší hřích našeho světadílu spočívá v tom, že si nedokázal na tuto otázku odpovědět a zejména v nynější uprchlické krizi se absence takové odpovědi znásobila, čímž ponechala volný prostor vzrůstajícímu radikalismu.

Možná celá obtíž vychází z únavy ze sebe samého. Střední Evropa po pádu Rakouského mocnářství ztratila hradby a Evropa coby celek si přestala vážit Evropy vůbec, a tak se pojem Evropa za hodnotu nepovažuje. Proto dejme Kunderovi za pravdu, že „největší tragédií střední Evropy není Rusko, ale Evropa“⁷⁹. Bohužel i dnes.

⁷⁹ *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, pozn. 59, str. 115.

7 Středoevropan Milan Kundera

Podrobná východiska již známe. Pokusme se ale přece jen ještě o menší dovětek, jímž tuto práci zakončíme. Pokud mírně parafrázujeme Kunderova slova, Evropa není celek geografický, nýbrž souhrn tisícileté historie hudby a čtyři století trvající vývoj románu.⁸⁰

V předchozích kapitolách jsme mluvili o panslavismu a spojení leccého s leccím a leckým, ale měli bychom ještě vytknout rozdíl mezi tímto sjednocením a sjednocením humanistickým. V první řadě si uvědomme, že Evropa k sobě patří. Nejde ji rozdělit jako ji samotnou a Asii nebo Jižní a Severní Ameriku. Jednotlivé oblasti jsou sice jiné, ale zároveň velmi blízké. To k heslu *jednotná v rozmanitosti*. Pojmy národního obrození (ať už pangermanismus, panslavismus, austroslavismus apod.) mají ve své integraci desintegrační prvek. Je jím spojení nespojitelného do jednoho státu, které narušuje svobodný vývoj. To není útok proti evropské integraci. Naopak. Přejme si ji. Ale tato integrace nemůže být násilným včleněním jednoho státu do druhého, ale symbiózu sloužící všem zúčastněným stranám. Z pohledu dnešního se vede diskuze, že Evropská unie již nedostačuje. Na základě předchozích úvah se domnívám, že tato myšlenka je mylná – nedostačuje už, ale ještě ne. Nevím, proč by nemohla zastřešit mírumilovné spojení evropských národů pod jednou střechou. Otřesy ve Spojeném království po plánovaném odchodu z této instituce osobně беру jako důkaz toho, že soužití uvnitř evropského kontextu má své chyby, ale žití mimo něj zcela destruktivní účinky, které povedou až k rozpadu státu, tedy vyhlášení samostatného Skotska a spojení Severního Irsku s Irskou republikou. Z původní velmoci uvnitř Evropy se stane torzo mimo Evropu.

Jako středoevropané bychom měli mít pochopení pro obavu z cizí nadvlády, zároveň bychom měli mít ještě větší cit pro spolenectví, které této nadvládě předejde a znemožní ji. Proto bych závěrem vytkl tři nejdůležitější atributy Kunderovy Evropy:

- 1) výzva ke sjednocení,
- 2) výzva k humanizaci,
- 3) výzva k evropanství.

⁸⁰ KOSKOVÁ, Helena. *Milan Kundera*. Praha: H&H, 1998, str. 175. Profily. ISBN 80-86022-19-6.

Tyto tři složky se navzájem prolínají. Výzva ke sjednocení v sobě obsahuje zároveň již zmíněné přesvědčení o evropské vzájemnosti souřadně spojené s despektem vůči panslavismu atd. Proto spojení se sovětskou sférou vlivu odstranilo z našeho prostředí to, co nás spojovalo s Evropou – kulturu Západu.⁸¹ Humanistická výzva zase přidává spojení národní minulosti, přítomnosti a budoucnosti, což umožňuje si uvědomit jednak svébytnost svého národa a zároveň jeho zakotvení v evropské rodině. „Kollár ideou humanity spojoval netoliko nás Slovany mezi sebou, ale spojoval nás i k národům ostatním a spojil nás také s minulostí. Humanita, čistá člověčnost skutečně není než ideál všeobecného bratrství, ideál naší Jednoty, ideál v pravdě český.“⁸² Výzvu k evropanství Kundera představil již v projevu IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů roku 1967. Tezi o nesamozřejmosti malého národa opřel o Františka Palackého a tímto odkazem na 19. století definoval evropanství v duchu humanistické filozofie.⁸³

⁸¹ KUBÍČEK, Tomáš. *Středoevropan Milan Kundera*. Olomouc: Periplum, 2013, str. 15. Autoři střední Evropy. ISBN 978-80-86624-66-2.

⁸² MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození ; Naše nynější krize : pád strany staročeské a počátkové směrů nových*. 8. vyd. Praha: Svoboda, 1990, str. 171. Politické myšlení. ISBN 80-205-0061-8.

⁸³ *Středoevropan Milan Kundera*, pozn. 81, str. 93.

8 Závěr

Tato práce si kladla za cíl ozřejmit pozdější tvorbu Milana Kundery, konkrétně v polemikách. Vzhledem k tomu, že jsme vycházeli z jeho děl i z tvorby jiných literátů, domnívám se, že základní cíle se splnit podařilo. Co se nepodařilo naplnit je dalekosáhlý dopad jednotlivých témat, pro něž je jedna diplomová práce příliš krátká a rozhodně by každý bod zasloužil být rozebírán zcela samostatně. Tomuto směru vyhověno nebylo, ovšem domnívám se, že splněn ani být nemohl. Je možné práci vytýkat, že se někdy možná zaměřuje příliš podrobně na některé záležitosti, kdežto na jiné si dostatek prostoru nevyčlenila. Považuji to pouze za logické vyústění individuální zodpovědnosti každého čtenáře, jenž se na problematiku dívá svými očima, z úhlu svých zájmů a ostatních dispozic.

Za velký přínos považuji první kapitolu O sporech dědických, jelikož tento Kunderův příspěvek není příliš snadno přístupný. Proto jakýkoliv rozbor je krok vpřed a každý, kdo si tuto práci přečte, si může vytvořit alespoň elementární náhled, aniž by si musel příslušný text půjčovat k okamžitému prostudování či ofocení v Ústavu pro českou literaturu Akademie věd ČR v Praze. Je pravda, že forma dědictví je ještě složitější a možná by stálo za to uvést, jak přesně se celá diskuze vyvíjela. Považoval jsem za svou povinnost sepsat alespoň svou vlastní *recenzi*, aby se každý případný zájemce mohl dopátrat dále. Vhodná otázka nenabízí pouze odpovědi - zprostředkovává další otázky.

Velmi diferenciovaná je kapitola následující. Najdeme zde totiž eseje od Umění románu po Český úděl, takže se dotýkáme velice širokého spektra. Chápu, že tento výčet může působit nepřehledně, lze namítat, že mohly být vybrány pouze dvě eseje, ale o to podrobněji, každopádně si myslím, že se podařilo najít třetí cestu mezi kvalitou a kvantitou, aniž by jedna z veličin byla výrazně omezena. Vyšší počet úseků automaticky vytváří předpoklad pro menší hloubku analýzy, ale úkolem bylo podat souhrn několika polemik v čase, což předpokládám bylo splněno. Souběžně se podařilo o nich podat stručnou zprávu, ačkoliv se přiznávám k záměrnému zjednodušení, aby diplomová práce nebyla příliš zahlcena.

Osobně za zcela největší přínos považuji téma evropanství. Vše řečené, od koncepcí střední Evropy přes Únos Západu po závěrečné shrnutí, obohacuje nejenom rozbor tvorby Milana Kundery, ale také současné společenské diskuze, jimiž se nyní

Evropa často až utápí. Jestliže chceme vědět, kam kráčíme, musíme si uvědomit, odkud přicházíme.

V rozporu s Milanem Kunderou zapisuji pojem „střední Evropa“ s malým „s“. Chápu důvody, které vedly k velkému písmenu, avšak myslím si, že tento koncept neztratí nic ze své síly, když jej vyjádříme podle mého návrhu, stejně jako s malým „j“ zapíšeme „jižní Čechy“. Jihočech si může být vědom historie vlastního regionu, jeho tradic a bohatství, malé písmeno jeho vnímání neredukuje.

S polemikami o budoucnosti střední Evropy (mnohdy omezovaly pouze na střed v Evropě) se setkáme bohatě také v 21. století. Slýcháváme názory, že středoevropský prostor by se měl stát mostem mezi Západem a Východem, jak to činila valná část politické reprezentace mezi lety 1945-1948. Nedomnívám se, že se jedná o vhodnou cestu; naopak jsem přesvědčen, že nic takového nenachází oporu ani v Milanu Kunderovi. Po mostech se šlape. Střední Evropa by měla být chápána jako svébytný region s vlastní kulturou a historií. Jestliže se někdo bojí budoucnosti, ochrana této oblasti leží na Západě.

Cíl práce rozhodně nebylo Milana Kunderu adorovat, takový pokus by se zcela určitě nesesetkal s pochopením a ani já bych se pod něj nemohl podepsat. Je pravda, že někteří kritici Kunderovi vyčítají zjednodušení náhledu na střední Evropu (koneckonců příliš se nevěnoval otázkám sionismu nebo soužití národnostních menšin)⁸⁴, přesto považují jeho teze za nesmírně inspirativní. Odhalil podobu Evropy, kdy jsou její hodnoty respektovány skutečně ve své podstatě, ne ve hře na hodnoty (pouhé přejmenování mostu Klementa Gottwalda na most Jana Palacha po roce 1989 není hodnota, ale kýč, není-li spojeno s něčím více).

Proto jsem přesvědčen, že Milan Kundera je stále inspirativní osobností, a doufám, že tato práce alespoň trochu pomohla to dokázat.

⁸⁴ *Středoevropan Milan Kundera*, pozn. 81, str. 107.

9 Resumé

Tuto diplomovou práci jsem napsal, abych pokračoval v rozboru tvorby Milana Kundery, tentokrát jeho polemik. Stěžejní téma tvoří koncept střední Evropy, jemuž jsem se věnoval nejvíce. Není možné izolovat jednotlivá fakta, a proto se práce mimo jiné věnuje osudu malých národů a sporu mezi Milanem Kunderou a Václavem Havlem. Nadčasové úvahy jsou obohaceny o aktuální rozhled.

This thesis I wrote to continue with analysis of Milan Kundera's literary formation, this time his polemics. The fundamental theme comprises the concept of Central Europe, which I have devoted most of all. It is not possible to isolate individual facts and therefore the thesis pursues for example destiny of small nations and the dispute between Milan Kundera and Vaclav Havel. Timeless considerations are enriched with the current opinions.

10 Seznam použitých zdrojů

Tištěné zdroje:

- BROCH, Hermann. Román - mýtus - kýč. Praha: Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-215-0.
- CABADA, Ladislav a Miloš HAVELKA. *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2000, str. 103. ISBN 80-7082-706-8.
- ČAPEK, Karel. *Hordubal: Povětroň ; Obyčejný život*. V Praze: Fortuna Libri, 2016, strana 6, III. část. ISBN 978-80-7546-007-3.
- DIENSTBIER, Jiří. Evropan Milan Kundera. Praha: Rada pro mezinárodní vztahy, 2010. ISBN 978-80-254-6831-9.
- HAŠKOVEC, Vít a Ondřej MÜLLER. 222 osobností, které změnily svět. Praha: Albatros, 2003. ISBN 80-00-01230-8.
- CHVATÍK, Květoslav. Svět románů Milana Kundery. Brno: Atlantis, 2008. ISBN 978-80-7108-297-2.
- KOSKOVÁ, Helena. *Milan Kundera*. Praha: H&H, 1998, str. 69. Profily. ISBN 80-86022-19-6.
- KUBÍČEK, Tomáš. *Středoevropan Milan Kundera*. Olomouc: Periplum, 2013, str. 15. Autoři střední Evropy. ISBN 978-80-86624-66-2.
- KUNDERA, Milan. *O sporech dědických*. Nový život VII, 1955, č. 12, str. 1290-1306.
- KUNDERA, Milan. *Kastrující stín svatého Garty*. V Brně: Atlantis, 2006, str. 31. ISBN 80-7108-274-0.
- KUNDERA, Milan. *Můj Janáček*. V Brně: Atlantis, 2004, str. 31. ISBN 80-7108-256-2.
- KUNDERA, Milan. *Nechovejte se tu jako doma, přáteli*. Brno: Atlantis, 2006, str. 79. ISBN 80-7108-279-1.
- KUNDERA, Milan. *Slova, pojmy, situace*. Brno: Atlantis, 2014, str. 11. ISBN 978-80-7108-344-3.
- KUNDERA, Milan. *Umění románu: cesta Vladislava Vančury za velkou epikou*. Praha: Československý spisovatel, 1960, str. 22.
- KUNDERA, Milan. *Zneuznávané dědictví Cervantesovo*. V Brně: Atlantis, 2005, str. 23. ISBN 80-7108-258-9.
- LE GRAND, Eva. *Kundera aneb Paměť touhy*. Olomouc: Votobia, 1998, str. 154. Velká řada (Votobia). ISBN 80-7198-305-5.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození ; Naše nynější krize : pád strany staročeské a počátkové směrů nových*. 8. vyd. Praha: Svoboda, 1990, str. 171. Politické myšlení. ISBN 80-205-0061-8.
- MEYLEN, Vincent. *Skutečný život Alžběty II., anglické královny*. Praha: Levné knihy, 2008, str. 291. ISBN 978-80-7309-626-7.
- PROKOP, Vladimír. *Čítanka k Literatuře 19. a počátku 20. století (od romantiků po buřiče): pro výuku literatury na středních školách*. Sokolov: O.K.-Soft, 2002, str. 1. ISBN 821.162.3.

SOCHROVÁ, Marie. *Čítanka II. k Literatuře v kostce: [romantismus, realismus, česká a slovenská literatura 19. století, literární moderna] : pro střední školy*. Havlíčkův Brod: Fragment, 2007, str. 4-5. V kostce (Fragment). ISBN 978-80-253-0187-6.

STROPNICKÝ, Matěj. *Myslet socialismus bez tanků*. Praha: Scriptorium, 2013. ISBN 978-80-87271-79-7.

Internetové zdroje:

Albánie: Obyvatelstvo. *Wikipedie.cz* [online]. [cit. 2016-06-03]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Alb%C3%A1nie>

Alexandr Dubček - únor 1989, před sametovou revolucí. *Youtube.com* [online]., 1:54-2:08 [cit. 2016-04-30]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=iG3Xo1SEFec>

British Parliament: President Reagan's Address to Members of the British Parliament - 6/8/82 ReaganFoundation. *Youtube.com* [online]., 4:32-4:39 [cit. 2016-05-14]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=uCu7-Ka_zbY

České století 1918 - Veliké bourání [online]., 52. minuta [cit. 2016-05-22]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=Zjoa2mKPPgc>

GAŠOVÁ, Kateřina. Pojem Střední Evropa a jeho interpretace. *Masarykova univerzita* [online]. Brno, 2013, str. 12 [cit. 2016-05-21]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/349174/esf_b/Gasova_Stredni_Evropa.pdf

Gregoriánský kalendář: V Evropě i zámoří. *Wikipedie.cz* [online]. [cit. 2016-06-01]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Gregori%C3%A1nsk%C3%BD_kalend%C3%A1%C5%99

Havel, Václav. Český úděl?. *Masarykova univerzita* [online]., str. 1 [cit. 2016-04-28]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2011/SOC403/um/Cesky_udel.pdf

Karel I.: Karlova vize budoucnosti. *Wikipedie.cz* [online]. [cit. 2016-05-23]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Karel_I.

Kazachstán: Obyvatelstvo. *Wikipedie.cz* [online]. [cit. 2016-06-03]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Kazachst%C3%A1n>

KONRÁD, Daniel. V Česku poprvé vychází Život je jinde. Román Milana Kundery líčí mladickou nerozvážnost básníků. *Art.ihned.cz* [online]. [cit. 2016-06-23]. Dostupné z: <http://art.ihned.cz/c1-65341700-milan-kundera-zivot-je-jinde-atlantis>

KUNDERA, Milan. Český úděl. *Masarykova univerzita* [online]., str. 3 [cit. 2016-04-28]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2011/SOC403/um/Cesky_udel.pdf

Projev prezidenta republiky Václava Havla u příležitosti státního svátku dne 28.10.1995 [online]. 1995 [cit. 2016-04-20]. Dostupné z: http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=184_projevy.html&typ=HTML

Ruské impérium. *Wikipedie.cz* [online]. [cit. 2016-05-25]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Rusk%C3%A9_imp%C3%A9rium